

Normer, makt och motstånd

ett kalejdoskop

Av: Gunilla Edemo

Handledare: Jonna Lappalainen

Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande

Magisteruppsats 15 hp

Den praktiska kunskapen teori | vårterminen 2016

Tillägnet

Den här essän tillägnas alla er i det rika och spretiga nätverk som jag ser mig som en del av – pedagoger, process- och projektledare, alla vi praktiker som med normkritiska perspektiv driver förändring på olika arenor i samhället.

Alldeles särskilt är texten till er som under längre eller kortare tid varit en del av den salong som träffats för att skriva, läsa och samtala på temana normkritik, icke-våld och praktisk kunskap i olika vardagsrum och kök i Stockholm med ojämna mellanrum sedan 2011.¹

Jag arbetar tillsammans med er, även när jag arbetar ensam. Att få vistas i det rum vi skapat, att fredligt utmanas och utmana, det är en stor del av vad som gör det möjligt för mig att fortsätta med normkritiskt jämlikhetsarbete. Och de förflyttningar och förvandlingar jag gjort under skrivandets gång har jag i stor utsträckning gjort i sällskap av er.

¹ Kommer ni ihåg min mejlinbjudan till den första salongen vi höll 21:a februari 2011 i mitt vardagsrum? Så här skrev jag då: ”Eftersom vi kommer att ses i en privatbostad, så skulle vi kunna betrakta våra möten mer som salonger än som studiecirkel. Vad är en salong? Historiskt har salonger haft stor betydelse för kvinnors kamp för medborgerliga rättigheter, ett slags offentlig sfär som ägde rum i den privata bostaden dit kvinnor enligt 1800-talets ideologi var hänvisade. Teatervetaren Sue-Ellen Case beskriver salongen som en slags personlig teater där inga självklara uppdelningar kan göras mellan privat/offentligt, aktör/publik, teori/praktik eftersom det är både vardagsliv och teater” säger min vän arkitekten Katarina Bonnevier som undervisar om just salonger.” För mig har våra möten kännetecknats just av detta att de varit bortom uppdelningar. Vi har varit privata och professionella, teoretiker och praktiker, kollegor och vänner.

Sammanfattning

Denna uppsats är till sin form en reflekterande vetenskaplig essä som undersöker en normkritisk jämlikhetsarbetares praktiska kunnande och yrkesvillkor. Författarens egen yrkeserfarenhet finns med i form av en berättelse från ett genusprojekt inom högre skådespelarutbildning. Denna dilemmasituation bildar utgångspunkt för ett undersökande i dialog med historiska och samtida tänkare och praktiker. Framträdande i undersökningen är Aristoteles kunskapsbegrepp fronesis – den praktiska klokheten.

Undersökningen beskriver några av de komplexiteter som finns i att bedriva ett arbete som utmanar maktordningar i en organisation och visar att det krävs praktisk klokhet för att hantera motstånd, starka känslor och våld.

Nyckelord: den praktiska kunskapen teori, normkritik, jämlikhetsarbete, motstånd.

Norms, Power relations and Resistance – a kaleidoscope

This reflective scientific essay examines the practical knowledge of the equality worker involved with anti-oppressive education in a Swedish context, where the term “norm critique” is used. The writer's personal experience is included in the work, in the form of a narrative from a “messy situation” in a project centered on gender perspectives in actor training. This dilemma is the starting point for an inquiry in dialogue with contemporary and historical thinkers and practitioners. Prominently in the essay is Aristotle's term for skill and practical wisdom, phronesis.

The inquiry describes some of the complexities that lies in doing counter hegemonic work within organizations and it shows that this kind of work demands practical wisdom to be able to handle resistance, strong emotions and violence.

Key words: Studies in Practical knowledge, anti-oppressive education, equality work, resistance.

Innehåll

Tillägnet	2
Sammanfattning	3
Norms, Power relations and Resistance – a kaleidoscope	3
Ett dilemma	5
Bakgrund och syfte	9
Metod	10
Första bilden: Den normkritiska processledarens kunskap	13
Några utgångspunkter – i samtal med Aristoteles	13
Normkritisk pedagogik växer fram och etableras	16
Att utbilda glädjedödare	19
Andra bilden: Orden, samtalen och tänkandet som förvandlar	22
”Begreppsverkstad” som samtalspraktik	22
Dagboksanteckningar under skrivprocessen	24
En smärtsam reflektionsprocess	25
Normkritik och förlust av spontanitet	29
En mästare under inflytande?	32
Tredje bilden: våld, motstånd och rädsla som villkor	34
Främling vad döljer du för mig?	37
Att vinna en strid	39
Fjärde bilden: ett utkast om klokhet i mitt yrke	41
Känsloarbetaren som diplomat	42
Känsloarbetaren som själasörjare	45
Vad är möjligt?	46
Sammanfattning och avslutande reflektioner	47
Epilog	49
Käll- och litteraturförteckning	50

Ett dilemma

Det är en försommardag i en mellansvensk stad. Tillsammans med några skådespelarstudenter från fyra olika högskolor och deras lärare befinner jag mig i en teaterbyggnad som högskolorna fått låna för detta möte. Vi har slagit oss ned på stolar i en cirkel i ett av rummen på våningen ovanför teaterscenerna. Till skillnad från många andra rum i byggnaden så har det fönster. Det är skönt, de där svarta boxarna kan suga all energi ur ett samtal. I dem finns inga ledtrådar till vare sig årstider eller dygnsrytm. Det är förstås hela poängen om man arbetar med att skapa fiktioner. Men idag ska vi diskutera den så kallade verkligheten. Därför uppskattar jag det skarpa ljuset, även om det stundtals bländar våra ögon.

Jag har en tidsbegränsad anställning som projektledare för ett pedagogiskt och konstnärligt utvecklingsprojekt som involverar de fyra högskolor i Sverige som utbildar skådespelare. Alla som närvarar i rummet har jag träffat regelbundet sedan ett par år tillbaka. I min arbetsvardag reser jag mellan fyra orter och möter lärare, chefer, teknisk och administrativ personal. Jag möter även studenterna, även om det är tänkt att jag i första hand ska arbeta med personalen.

Idag är ett undantag då jag är både projektledare och högskolelärare. Jag har nämligen fått möjlighet att arbeta direkt med studenterna, trots att projektet syftar till att framför allt lärare och chefer ska få fortbilda sig. En del av bakgrunden till detta är att studentrepresentanterna i projektets styrgrupp har uttryckt en otålighet inför att lärarnas processer tar tid, att det dröjer innan projektet kommer studenterna till del. Som respons på det ger styrgruppen sitt bifall till mitt förslag att jag ska ansvara för ett kursmoment som görs till gemensamt för alla skådespelarstudenter oavsett högskola. Momentet handlar om att förstå och reflektera över kön, normer och makt i scenkonstbranschen och skådespelarens yrkeskultur.

Jag blir tacksam över denna möjlighet att få prova några av de normkritiska teorier och praktiker som jag håller på att utveckla parallellt med min tidsbegränsade deltidsanställning. Under ett antal år har jag tillsammans med ett nätverk av praktiker och forskare utvecklat det vi börjat benämna som *normkritisk pedagogik*. De fyra lärosätena som jag arbetar med i projektet har långa traditioner av att bedriva utbildning genom mästare–lärling-relationer. Min önskan är att jag genom det här kursmomentet också ska bidra till lärarnas process. Jag vill försöka gestalta inför dem att det är möjligt att som pedagog göra sitt eget handlande till föremål för kritisk reflektion, utan att det betyder att man avsäger sig all den makt och auktoritet som en mästare förväntas förkroppsliga.

Idag är den första dagen av två som jag ska leda. Vi fördelar tiden noggrant med hjälp av tidtagarur. Tiden är vår viktigaste resurs, alla ska få möjlighet att formulera sina erfarenheter. Jag har introducerat en metod för att sträva efter att göra rummet jämlikt samtidigt som vi samtalar om makt och kön i de organisationer där studenterna gjort sin terminslånga praktik. Studenterna har förberett presentationer där de berättar om och analyserar sina erfarenheter. När en presentation ska avrundas så ringer klockan en första gång och då följer en stunds reflektion där alla i rummet kan berätta om sina tankar utifrån det som presenterats. När det är dags att gå vidare till nästa presentation ringer klockan en andra gång. Emellanåt samlar vi ihop teman som återkommit i flera presentationer till en längre stunds reflektion.

Min idé är att vi ska sätta ord på studenternas praktikerfarenheter och parallellt på det som sker här och nu. *Härskartekniker* är ett exempel på begrepp som jag introducerat tidigare i projektet², idag är det ett av flera begrepp som bidrar till att ge ett språk för både inspirerande och svåra erfarenheter. Parallellt med att vi belyser maktrelationer i branschen, vill jag belysa min och andras makt i rummet. Jag ber därför studenterna hålla utkik efter handlingar som jag gör, som de tycker kan beskrivas som härskartekniker. I reflektionen fokuserar vi på handlingarnas effekter i rummet, eventuella avsikter bakom handlingarna lämnar vi därhän.

Jag upplever en musikalitet i mitt förhållningssätt till människorna och rummet, till mina egna och andras ord. Några ögonblick är förtätade, studenterna berättar om situationer där de varit sårbara. Vid ett tillfälle uppstår tårar, även jag har tårarna alldeles nära under huden och jag benämner det som händer med mig. Jag säger ungefär: ”Det du berättar berör mig, varje gång blir jag lika berörd av att höra om när kvinnors integritet inte respekteras i den här branschen. Jag tycker att det skulle vara självklart, men din berättelse visar att det inte är så”. Under den här och tidigare kursomgångar har det visat sig att så mycket som en femtedel av de kvinnliga studenterna utsätts för trakasserier under sin praktik. Ingen av de manliga studenterna berättar om något motsvarande. Deras berättelser innehåller också smärtsamma erfarenheter, men handlar inte på samma vis om förlust av kroppslig integritet.

Genom att vara tydlig med hur jag själv påverkas, vill jag göra det möjligt för studenterna att benämna sina känslor och för oss att tillsammans göra erfarenheterna till kollektiva snarare än

² Teorin om härskartekniker utvecklades ursprungligen av den norska politikern och socialpsykologen Berit Ås, som under 1970- och 80-talen studerade hur kvinnor behandlas i politiska församlingar. Teorin har senare vidareutvecklats och traderats inom aktivistiska rörelser, framför allt inom olika feministiska, antirasistiska och ickevåldssammanhang. När jag använder begreppet i mitt arbete ger jag alltid en referens till Ås, men framför allt refererar jag till en praktisk kunskap som traderas muntligt i samtida aktivistsammanhang. I denna text avstår jag därför från att referera till en specifik tryckt källa.

privata. Jag balanserar mellan ett formellt språk när jag introducerar eller återknyter till olika begrepp, och en mer personlig ton när jag benämner det jag hör och upplever. Emellanåt reflekterar vi över skevheter i hur jag fördelar ordet, manliga studenter får och tar mer taltid trots mina och allas ansträngningar att fördela rättvist. Vi frågar oss hur jag och andra skulle kunna agera på andra sätt.

Det blir dags att bryta för lunch. Efter en oinspirerande lunchtallrik i ett intilliggande kafé, tar jag en kort promenad i solen tillsammans med Lisa, den utomstående forskare som följer och utvärderar vårt projekt. Jag frågar henne vad hon sett och hört i rummet. Lisa och jag brukar reflektera så här tillsammans över det som sker i projektet. Hon följer och beforskar vårt förändringsarbete och gör återkommande intervjuer med oss alla. Jag är glad att hon samtidigt låter mig följa hennes forskningsprocess, hon ger mig under vägen tillgång till de iakttagelser och analyser som hon gör. Eftersom jag ofta är ensam i mitt arbete, är jag tacksam för det. Idag har Lisa en mycket specifik iakttagelse, hon beskriver att de tre manliga lärarna i rummet hittills inte sagt någonting alls. Studenterna är förvisso i centrum just idag, men Lisa har anteckningar om att de kvinnliga lärarna har bidragit genom att bekräfta att de lyssnat och att de värderar studenternas berättelser.

När vi samlas igen efter lunch märker jag att Lisa har rätt. Iklädda mycket snarlika kostymer och med varsitt anteckningsblock i knäet sitter de tre männen med oss andra i ringen men är helt tysta. Jag gör ett par försök att involvera dem i samtalet: ”Bengt, du som har jobbat länge med skådespelarutbildning, har du hört liknande berättelser som de här genom åren?” ”Nej, inte många men några” svarar Bengt och sen tar det stopp. Några ögonblicks tystnad, innan jag ger ordet till en av studenterna som räcker upp handen. En stund senare gör jag ett nytt försök och vänder mig till Hjalmar: ”Hur tänker du kring normer för kön i skådespelarens yrkeskultur?” Han ger mig bara en huvudskakning till svar på sådana direkta frågor. De tre förblir tysta, förutom Lars som vid ett tillfälle suckar högt och fäster blicken på något utanför fönstret.

Jag börjar uppleva de tre lärarna som energihål i rummet. Ironin i det hela slår mig. De undanhåller information, vilket skulle kunna kallas för härskarteknik. Och jag övergår till att ignorera dem, även det skulle kunna kallas för härskarteknik. Situationen ligger långt ifrån mitt ideal – jag har en önskan om att hantera makt i rummet genom att reflektera över val jag gör tillsammans med de människor som påverkas av de valen. Jag strävar efter transparens: att säga det jag gör och göra det jag säger. Men jag sätter inte ord på det som nu sker mellan de

Bengt, Lars, Hjalmar och mig. Det bjuder jag inte studenterna på. Musikaliteten börjar störas av ett brus och det är som om golvet börjar gunga. Jag kastas liksom ut ur situationen och ser allt utifrån, medan det pågår.

Vad beror min tystnad i relation till männen på? Vad i mig gör att jag väljer tystnad? Det omedelbara svaret: där och då efter lunchen är det mitt medvetna val, min rationella grund för det är att jag i det här läget vill fokusera på studenterna och på min roll som deras lärare.

”Det är lika bra att vara tyst, om man säger nåt blir man anklagad för härskartekniker”. På morgonen precis innan seminariets andra dag ska börja återger en av de kvinnliga lärarna vad hon hört Bengt och Hjalmar säga. Det visar sig att de har formulerat en överenskommelse med de några av de andra männen som deltar i projektet: när jag är närvarande så ska de förbli tysta.

Nu står jag inför en mycket tydlig situation och har möjlighet att välja igen: ska jag initiera en dialog med Lars, Bengt och Hjalmar eller ska jag fortsätta ignorera dem? Jag har i stunden inte tillgång till några starka känslor, jag är som bedövad och sjösjuk. Jag väljer tystnad, återigen med ett rationellt motiv: det är en krävande dag jag har framför mig. Den här andra dagen så har vårt interna seminarium transformerats till ett arrangemang öppet för scenkonstbranschen. Idag inleds nämligen den biennial som vartannat år samlar stora delar av branschen i olika svenska städer. Jag ska både föreläsa och leda samtal, tillsammans med studenterna, lärarna och en mängd utomstående gäster.

Vi har flyttat ned till black box-scenen för att alla ska rymmas. Idag får vi klara oss utan dagsljus när vi synar branschens maktstrukturer. Studenternas framtida arbetsgivare tar plats i gradängen, liksom representanter för branschens olika parter och intressesammanslutningar. Jag hälsar alla välkomna och står fast vid mitt val att bortse från männens demonstrativa tystnad, även om gårdagens brus inom mig växer till ett störande skrällande. Mötet mellan studenterna och deras framtida arbetsgivare och kollegor bör stå i centrum för dagen, snarare än några lärares upprörda känslor och tvivelaktiga strategier, resonerar jag sammanbitet med mig själv. Det krävs mer och mer energi av mig att hålla fokus på de samtal jag ska leda. Jag har tappat bort den förmåga som jag brukar kunna vila i, att läsa av situationer, lyssna och skapa kontakt med människor.

Jag upplever ofta att jag kan läsa av hur det jag säger landar hos människor. Om jag vill så kan jag ofta anpassa min kommunikation för att öka mina möjligheter att bli hörd. Jag brukar

använda min egen kropp och mina känslor som arbetsredskap, till exempel kan jag lägga märke till hur min andning och mina muskler svarar på det som sker i ett rum och använda de iakttagelserna som ledtrådar till vad som är på spel i organisationen. De här upplevelserna och iakttagelserna utgår ifrån och handlar om mig. Men inte sällan visar det sig att de också ger en användbar bild av vad som pågår på ett strukturellt plan i en organisation jag fått ett uppdrag av. Jag kan aldrig veta om det är så, men jag kan alltid pröva det.

All denna kunskap är som bortblåst den här dagen. Jag förlitar mig istället på ett formellt ledarskap, jag håller mig upprätt i ett gungande rum och leder oss alla igenom dagens agenda. När arbetsdagen äntligen tar slut så skyndar deltagare och gäster vidare för hinna till olika föreställningar på biennalen medan jag går till mitt hotellrum med spänningshuvudvärk och försöker minnas vad som egentligen blivit sagt. Trots att jag liksom sett allt utifrån, som i en film, så är det som om den där filmen varit oskarp och på ett språk jag inte behärskar.

Bakgrund och syfte

Jag är verksam som utbildare och processledare med inriktning på jämlikhetsprojekt³ i olika typer av ideella och offentligt finansierade organisationer. Framför allt arbetar jag i och på uppdrag av organisationer som sysslar med konst och/eller lärande och oftast med fokus på kön och makt. Under de senaste åren har jag mest arbetat med scenkonstnärliga utbildningar och scenkonstinstitutioner. Det kunnande jag har att erbjuda en organisation handlar om att i samtal, interaktiva övningar, föreläsningar och text tillsammans med medarbetare (och eventuellt studenter) reflektera över organisationens konstnärliga, pedagogiska och administrativa praktiker ur normkritiska perspektiv.

Mitt arbete innebär ett ständigt sökande efter och prövande av teorier, metoder och förhållningssätt som gör det möjligt för mig att som konsult eller anställd processledare samtala med människor så att samtalen förskjuter eller förändrar människors förståelse av världen och sin egen position i den. Jag önskar att människor under och efter våra samtal ska finna nya möjligheter att handla medvetet inom de uppdrag som de har i sin organisation och i sitt (kommande) yrke, att de ska öka sin förmåga att ta ansvar för egna privilegier och bli

³ Ordet jämlikhet återfinns i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948 och det används för att beskriva ett önskat tillstånd där alla människor tillmäts samma värde. Jag använder här jämlikhetsprojekt och jämlikhetsarbete som paraplybegrepp för allt arbete som strävar efter att utjämna skillnader emellan människors tillgång till makt och integritet, oavsett om arbetet riktar in sig på en eller flera maktordningar så som exempelvis kön, sexualitet, ålder, funktionalitet, etnicitet, kroppsstorlek osv.

beredda att utmana strukturer och maktrelationer som marginaliserar dem själva och/eller andra människor.

I den här essän vill jag utforska mitt praktiska yrkeskunnande, så som det kom till uttryck i ett specifikt projekt som ägde rum för många år sedan och jag kommer framför allt att utgå ifrån den situation som jag beskrivit.⁴ Mitt syfte är att förstå mer om vad det är för kunnande som jag och andra praktiker som sysslar med normkritiskt jämlikhetsarbete besitter och mer specifikt vill jag förstå något om hur vi kan möta och hantera motstånd på olika nivåer – motstånd som uppträder inom oss själva och som artikuleras av människor och organisationer vi möter. Jag vill också förstå mer om de villkor vi har för att utöva vårt arbete.

Min önskan är att bidra med en skärva av kunskap om det Sara Ahmed, brittisk kultur- och samhällsteoretiker verksam inom feministisk teori, queerteori och postkolonial teori, beskriver som ”bad practice”. Hon konstaterar i sin bok *On Being Included: Racism and diversity in Institutional Life* att det finns relativt lite forskning inom fältet diversity practice.⁵ Merparten av den forskning som finns utgörs av vad hon kallar ”happy talk”, det vill säga sådant som organisationer oftast vill att forskningen ska beskriva: ”verktygslådor” för hur man på bästa vis bör genomföra ett jämlikhetsarbete som ger resultat och missionerande berättelser med goda exempel. ”There is much less research describing the complicated and messy situations in which diversity workers often find themselves”.⁶

Metod

Med inspiration från Sara Ahmeds undersökning av sina egna och sina informanternas ”messy situations” i *On being included* vill jag ta mig an och reflektera över den situation ur min yrkespraktik som jag beskrivit. Ordet reflektera kommer från latinets reflectere som betyder återkasta. Att reflektera innebär att kritiskt pröva sina begrepp, idéer och tankar. Reflektion kan vara en möjlighet till självförståelse, eller till och med till ett skapande av oss själva.

Litteraturvetaren Kristina Fjelkestam skriver i inledningen till antologin *Reflektionens gestalt*

⁴ Seminarier med det upplägg som jag beskriver i denna essä arrangerades gemensamt av de fyra högskolorna vid tre olika tillfällen under de projekt som jag refererar till. I texten har jag lagt samman dessa tre och även andra tillfällen och beskrivit det som ett enda tillfälle. Personerna jag skriver om är fikionaliserade utifrån en mängd olika personer jag mötte och arbetade med under tre års tid. Dock har jag försökt att återge ordväxlingar så som jag minns att de ägt rum. Lisa är den enda person i berättelsen som har en existerande förebild. Lisa kommer att återkomma i texten och då under sitt verkliga namn.

⁵ Skulle kunna översättas med ”mångfaldspraktik” och kan ofta men inte alltid användas som synonym med jämlikhetspraktik/equality practice. Sara Ahmed skriver framför allt om att arbeta med att förändra institutioners rasistiska strukturer. Med respekt för att detta har sina egna och specifika förutsättningar, så kommer jag att använda de delar av hennes forskning som är applicerbar på mitt dilemma som handlar om att utmana några institutioners könade maktrelationer.

⁶ Sara Ahmed *On Being Included: Racism and diversity in Institutional Life*, Durham & London: Duke University Press, 2012, s. 10.

att: ”Vi människor skapas och skapar oss själva i reflektionen, som utgörs av ett slags ständigt pågående inre dialog där tidigare erfarenheter relateras till nuet – men även till en möjlig framtid.”⁷ Skrivande kan vara ett omtumlande möte med den egna erfarenheten, resonerar filosofen och skrivpedagogen Maria Hammarén i sin tunna men täta bok *Skriva – en metod för reflektion*.⁸ Hon uppmuntrar mig att skriva det jag inte visste att jag visste om min yrkeserfarenhet.⁹ Ett sådant skrivande kan erbjuda mig en möjlighet att göra de egna yrkeserfarenheterna mer användbara och stridbara.¹⁰

Formen för mitt reflekterande är den vetenskapliga essän. Det vetenskapliga sammanhanget ställer krav på att mitt utforskande ska ha potential att bidra till det arbete som andra teoretiker och praktiker utför inom mitt fält. Ordet essä kommer av franskans *essai* som betyder försök, test, prövning, utprovning. Essän är en litterär stil och ett förhållningssätt till kunskapande som kännetecknas av att ett undersökande sker genom ett tydligt subjekt. Det är författarens egna erfarenheter som är utgångspunkten och dessa erfarenheter sätts i dialog med samtida och historiska tänkare och praktiker som formulerat sig kring det som utforskas. Essäisten Merete Mazzarella skriver i sitt bidrag ”Att leva essäistiskt” i antologin *Våga veta! Om bildningen möjligheter i massutbildningens tidevarv* att en essä inte bör driva någon tes och att om man skriver essäistiskt så behöver man inte ”täppa till varje hål i sin argumentation, man kan tvärtom visa generositet genom att lämna luckor där läsaren kan stiga in, ta upp tanketråden och tvinna vidare”.¹¹

En metafor jag valt att återkommande förhålla mig till är kalejdoskopet. Ett kalejdoskop kan roteras så att föremålen i det, till exempel glasskärvor eller pärlor, bildar nya mönster. Jag tänker mig att jag roterar skärvor som är minnen och erfarenheter från min yrkespraktik, liksom olika texter som handlar om eller berör mitt område. Historikern Ylva Waldemarson problematiserar i sin text ”En erfarenhet rikare?” i antologin *Vad är praktisk kunskap? företeelserna minne och erfarenhet*. Hon menar att erfarenhet i sig självt inte existerar, våra liv händer oss hela tiden men det är endast en bråkdel av alla händelser som vi ser eller formulerar som erfarenheter – det tycks vara minnen av sådana händelser som vi upplever på något sätt danat oss, som gripit in i i vår livsprocess och gjort oss till dem vi är.¹² Just så är det

⁷ Kristina Fjelkestam, *Reflektionens gestalt*, red. Kristina Fjelkestam, Huddinge 2009, s. 7.

⁸ Hammarén, Maria, *Skriva – en metod för reflektion*, Stockholm: Dialoger, 1995, s. 5.

⁹ *Ibid.*, s. 15.

¹⁰ *Ibid.*, s. 5.

¹¹ Merete Mazzarella, ”Att leva essäistiskt”, *Våga veta! Om bildningens möjligheter i massutbildningens tidevarv*, red. Anders Burman, Huddinge 2011, s. 130.

¹² Ylva Waldemarson, ”En erfarenhet rikare?”, *Vad är praktisk kunskap?* red. Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009, s. 131.

med de händelser som inleder den här essän, de grep och de fortsätter att gripa in i mitt (yrkes)liv och de (om)formar hur jag ser på och utövar mitt yrke. Det är ett (om)formande som i allra högsta grad pågår i skrivandets nu, många år efter det att de ägde rum.

En utmaning i mitt skrivande är att en sådan här ”messy situation” ofta är svår att återge. Det kan den vara även direkt efter att den ägt rum – situationer när jag möter motstånd som jag behöver hantera på egen hand kan påverka mig på ett sådant sätt att jag har svårt att vara fullt ut närvarande och lägga märke till det som sker. Att i efterhand rekonstruera ett yttre förlopp känns snudd på omöjligt. Jag tröstar mig med att *alla* minnen är otillförlitliga. Waldemarson beskriver aktiviteten *att minnas* som något som handlar om att ”det förflutna befinner sig under konstant konstruktion”.¹³ Hon menar att erfarenhet skapas i nuet, den är ”underkastad en fortlöpande tillblivelsesprocess”.¹⁴ En aspekt vi bör vara medvetna om när vi skriver om våra minnen med nuet som vår referensram, när vi så att säga håller facit i hand, är att då

lyfter vi gärna fram mening och sammanhang på bekostnad av motsättningar, meningslösheter och tillfälligheter /.../ Vårt handlande framställs som genomtänkt, avsiktsfyllt och målinriktat och vi själva som rationella och förnuftsstyrda.¹⁵

I skrivandets nu så finns hos mig en strävan att fylla ut glapp och motsägelsefullheter med ren fiktion och, som Waldemarson beskriver det, ”lägga livet tillrätta”.¹⁶ Det är lockande att visa fram mitt yrkesutövande i en utsatt situation som varandes klokt och, för att låna Waldemarsons ord, avsiktsfyllt. Samtidigt har jag något motsträvigt i mig – jag vill bryta mot det aristoteliska berättandets¹⁷ och vetenskaplighetens normer och låta motsägelser, tillfälligheter och oavsiktligheter få träda fram och skapa mönster som jag själv saknar grepp om. Eftersom det är så jag upplever mitt eget erfارande och lärande i och av de ”messy situations” som jag återkommande finner mig själv i när jag utövar mitt yrke.

Den vetenskapliga essän är den form jag funnit som kan hysa en sådan här paradoxal arbetsprocess och kalejdoskopet har fått bli en metafor att umgås med i skrivandet.

Kalejdoskopet innebär att skärvor (av minnen, texter och associationer) kan bli till helt olika bilder beroende på hur de fogas till varandra och att så snart man får syn på ett mönster så

¹³ Ibid., s. 133.

¹⁴ Ibid., s. 131.

¹⁵ Ibid., s. 135.

¹⁶ Ibid. s.135.

¹⁷ Med aristoteliskt berättande menar jag den dramaform som beskrivs i Aristoteles *Om Diktkonsten*: en logiskt sammanhängande uppbyggnad utan några lösa trådar, som slutar i en upplösning av konflikten. Aristoteles, *Om Diktkonsten*, Göteborg: Anamma Böcker, 1994.

krävs endast en liten, avsiktlig eller oavsiktlig, rörelse för att mönstret ska förskjutas och förändras. ”Att vara essäist är att vara vän av oordning” skriver Mazzarella och det har fått bli en vägledande princip.¹⁸

Med detta sagt så har jag ändå arbetat med att skapa en disposition. I en strävan att lägga livet tillrätta så har jag, i ett sent skede av en lång skrivprocess, fått fyra huvudsakliga bilder att framträda. Den första handlar om att sätta normkritik i ett sammanhang, den andra om att välja begrepp och med hjälp av dem föra samtal som förändrar och den tredje om att möta och hantera motstånd. Essäns fjärde och avslutande del handlar om hur jag ser på mina möjligheter att med klokhet möta mitt eget och andra människors motstånd. I den fjärde bilden får min ”messy situation” vägleda mig till ett påbörjat, men oavslutat, yrkesideal. Vid sidan av de här bilderna, så är jag säker på att andra bilder och mönster framträder som jag i skrivandets nu inte kan se och att några skärvor finns med som saknar självklar plats i de fyra bilderna. Det är på detta vis som jag kunnat och velat umgås med min ”messy situation” och med de texter av samtida och historiska tänkare och praktiker som jag för samtal med.

Första bilden: Den normkritiska processledarens kunskap

Några utgångspunkter – i samtal med Aristoteles

Arbetslivsforskaren och språkvetaren Ingela Josefson har utforskat läkarens praktiska yrkeskunnande.¹⁹ Hennes arbete tillsammans med en grupp erfarna läkare är särskilt inspirerat av Aristoteles och hans tankar kring praktisk visdom som kan sägas kretsa kring frågan:

Vilka är de problem som människan möter i sitt liv och hur skall hon möta dem? Frågan antyder att det rör sig om problem, ofta dilemman, där det inte finns några enkla lösningar. Det krävs ett stort mått av gott omdöme för att komma tillrätta med livets oförutsägbarhet.²⁰

Fortsättningsvis kommer jag omväxlande att kalla den berättelse som jag inledde med för ”messy situation” och dilemmasituation. Och jag börjar mitt kalejdoskopiska utforskande, liksom Josefson och hennes läkare gör, i ett samtal med Aristoteles. Det dilemma jag beskrivit är ett utsnitt ur ett yrkesutövande där jag som projekt- och processledare är intresserad av vilket slags pedagogik som kan stärka människors beredskap att leva och arbeta jämlikt i en organisation eller ett samhälle, trots inbördes olikheter i fråga om erfarenheter, identiteter, förutsättningar och resurser. Vad krävs för att jag ska kunna leda övningar och samtal som blir meningsfulla för människor som deltar? De begrepp jag själv har använt för att beskriva

¹⁸ Mazzarella s. 129.

¹⁹ Ingela Josefson, *Läkarens yrkeskunnande*, Lund: Studentlitteratur, 1998.

²⁰ *Ibid.*, s. 11

och förstå mitt yrkeskunnande, allt sedan min första yrkesutbildning till dramapedagog under första halvan av 1990-talet, är *teori, metod och förhållningssätt*. De begreppet skulle kunna motsvaras av Aristoteles begrepp *episteme, techne* och *fronesis*. Jag gör ett försök att beskriva den kunskap som kommer till uttryck i mitt dilemma med hjälp av dessa och några ytterligare begrepp.

Episteme är teoretisk eller vetenskaplig kunskap. *Episteme* beskrivs av filosofen Christian Nilsson som ”en form av kunskap vars objekt är konstant”.²¹ Josefson översätter begreppet med *veta att*. Om *vetandet* säger Aristoteles till exempel: ”Det är nämligen då man på ett visst sätt är övertygad om ett sakförhållande och känner anledningarna till det, som man vet någonting.”²²

I den dilemmasituation jag beskrivit har jag tillgång till en epistemisk kunskap som jag byggt upp under studier i teaterpedagogik, teatervetenskap och dramaturgi samt under flera års arbete med scenkonst, makt och kön. Till exempel har jag varit utredare vid kulturdepartementet, innan dess kulturjournalist i dagspress och tidskrifter, dessförinnan aktivist i feministiska och hbtq-sammanhang. Jag kan använda mitt samlade *veta att* för att i de reflekterande samtalen erbjuda paralleller mellan studenternas erfarenheter och mer generella slutsatser om till exempel löneläget för skådespelare, rapporter som rör förekomsten av sexuella trakasserier och ojämlik fördelning av makt över resurser inom branschen. Men i den här kalejdoskopiska undersökningen träder denna typ av yrkeskunskap tillbaka, den finns med som en förutsättning i bakgrunden, men mitt undersökande kommer att handla om praktisk yrkeskunskap.

Techne är en form av praktisk kunskap som krävs för det Aristoteles kallar för *poiesis*, det vill säga framställning. Ingela Josefson översätter *techne* med *veta hur*. ”*Techne* hjälper oss när vi betraktar världen med en blick som söker efter det som är användbart för det vi håller på att framställa”, skriver Nilsson.²³ I den beskrivna situationen har jag för avsikt att leda två lyckade seminariedagar, där alla studenter ska få möjlighet att bli hörda, sedda och bilda ny kunskap omkring sina erfarenheter. Lärarna ska få underlag för att examinera studenterna på den delkurs jag fått i uppdrag att ansvara för och de ska även få pedagogiska situationer att reflektera över när projektet fortsätter. De utomstående gästerna ska få en god bild av det

²¹ Christian Nilsson, ”Fronesis och den mänskliga tillvaron” ur *Vad är praktisk kunskap?*, red. Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus, Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009, s. 44.

²² Aristoteles, *Den nichomakiska etiken*, Göteborg: Daidalos 1993, s.166.

²³ Nilsson, s. 46.

projekt som drivs på utbildningarna och av de perspektiv som studenterna har på skådespelarens arbetsmarknad och yrkeskultur. Jag har valt metoder för att fördela tiden, för att göra överenskommelser i rummet och för att skapa interaktivitet i samtalen. Delvis bygger min insats på förberedelse: jag har delat upp stoffet jag föreläser om i olika delar, med tanke på hur lång tid i taget som jag bedömer att studenterna och de utomstående gästerna orkar lyssna och i vilken ordningsföljd som stoffet ger dem mest mening. Delvis bygger insatsen på improvisation i stunden: jag kan, vartefter olika teman dyker upp i redovisningar och samtal, referera ur minnet till det vetande jag besitter, till exempel olika parlamentariska, aktivistiska och fackliga initiativ som tagits för att åstadkomma förändring. Jag erbjuder även deltagarna begrepp och möjliga sätt att använda dem, för att bilda och tolka mönster av erfarenheter som framträder – det är en praktik jag kommer att återkomma till.

Jag gör mina val mot bakgrund av att jag under min pedagogutbildning och mina yrkesverksamma år har tränat på metoder för att processleda grupper och undervisa. Jag har helt enkelt en känsla för vad som brukar fungera. Jag vet till exempel att det blir en skillnad om jag som processledare säger ”har ni några frågor?” eller om jag säger ”är det någon som undrar över något?” Säger jag det sista, så får jag oftast mer respons från deltagarna – det är fler deltagare som kan tänka sig att undra över något, medan färre tycker sig ha en fråga att ställa eftersom det finns en förväntan på att en sådan bör vara genomtänkt. Jag kan göra en mängd sådana här medvetna val som syftar till att skapa förutsättningar för deltagande och föra processen framåt.

Techne är, till skillnad från episteme, en kunskapsform som förhåller sig till det som skulle kunna vara annorlunda. Det vill säga att det finns oftast flera olika tillvägagångssätt och det sällan helt självklart vilket som är det mest ändamålsenliga. Jag kunde självklart ha valt att lägga upp de här två seminariedagarnas form och innehåll på flera andra sätt än jag valde, sätt som även de hade fungerat bra. Och jag kan också lätt se att seminariedagarna med lyckat resultat kunde ha genomförts av någon annan än just mig, i en liknande form som jag valde eller i någon annan form. När jag ser tillbaka på dagarna så här långt efteråt så har jag några frågor till det upplägg jag valde, som handlar om begreppen jag introducerade och hur jag gjorde det. Dock är det inte techne som är huvudfokus i mitt undersökande.

Den kunskapsform jag framför allt är intresserad av är den som Aristoteles kallar för *fronesis*. Fronesis krävs för det Aristoteles kallar *praxis*, ett handlande som till skillnad från techne (vars mål är externt) bär sitt mål inom sig. Praxis är enligt Nilssons läsning av Aristoteles ”ett

ord som betecknar den mänskliga existensen som sådan. Om livet är ett slags aktivitet så är det i alla fall inte en aktivitet som lämnar efter sig en produkt som är annan än själva livsprocessen.”²⁴ Fronesis är enligt Aristoteles den högsta formen av praktisk kunskap, det är en kunskap kopplad till dygdena – vad som är gott (och ont) för människan.

Josefson översätter fronesis med *veta när*, det vill säga förmågan att avgöra när det är läge att handla och när jag bör avstå. Även fronesis befattar sig med sådant som skulle kunna förhålla sig annorlunda, men kan till skillnad från *techne* inte skiljas ut från den person som besitter kunskapen eller från den situation där den utövas. Det är i just dilemmasituationer som fronesis blir avgörande för handlandet. Nilsson skriver: ”Frågan som *fronesis* har att hantera är således inte *om* vi ska handla eller inte – vi håller alltid redan på att handla, vi står redan i en situation – frågan är *hur* vi ska handla”.²⁵ För mig är den brännande frågan till den situation jag beskrivit: på vilka sätt brister jag i det Aristoteles kallar *klokhets*? Och genom den frågan önskar jag närma mig möjliga bilder av vilken slags klokhets som en normkritisk pedagog och processledare behöver besitta. I bakgrunden hamnar såväl teorierna om makt och underordning som verktyglådorna och metoderna för att åstadkomma förändring enligt på förhand uppställda målsättningar. I förgrunden fronesis. Jag vill försöka få syn på hur jag och andra praktiker som arbetar med jämlikhet kan förhålla oss och bidra till världen när vi finner oss själva i ”messy situations”. Men innan jag närmar mig klokhetsen så vill jag fortsätta på den bild som handlar om normkritikens sammanhang.

Normkritisk pedagogik växer fram och etableras

Normkritik som begrepp kan knytas an till en diskurs som skapades under 1900-talet, där kunskap förstås ur maktperspektiv. I den existensfilosofiska traditionen från filosofen Simone de Beauvoir finns tanken om mannen som norm. Idéhistorikern Bernt Gustavsson beskriver i sin orienterande bok *Kunskapsfilosofi: Tre kunskapsformer i historisk belysning* hur Beauvoirs feministiska analys av filosofer som Michel Foucault och Edward Said vidgats till analyser av hur...

...”den vite medelklassmannen med heterosexuell läggning” görs till norm för alla människor och upphöjs till det universella.

Det finns en manlig och västerländsk norm som inkorporerar eller utestänger ”de andra”, de som inte lever upp till ”det normala” och normerande och därmed inte räknas.²⁶

Normkritik som pedagogiskt arbetsätt har kopplingar till aktivism och strategiskt förändringsarbete inom den svenska hbtq-rörelsen. Arbetsättet skapades av aktivister (med

²⁴ Ibid., s. 47.

²⁵ Ibid. s. 48.

²⁶ Bernt Gustavsson, *Kunskapsfilosofi: tre kunskapsformer i historisk belysning*, Stockholm: W&W, 2000, s. 85.

sinsemellan olika professioner, både forskare och praktiker), däribland jag själv, som ett svar på ett behov som formulerades under början av 00-talet inom rörelsen. Vi ville skapa systemförändrande utbildningsinsatser som kunde utgöra alternativ till de utbildningsinsatser och informationskampanjer *om* den andre respektive *för* den andre, som ditintills varit något av rörelsens fundament. Vi tog starkt intryck av queerbegreppet som etablerats i Sverige under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. En av queerbegreppets stora aktivistiska (och akademiska) potential bestod i att rikta om fokus för analys och aktivitet. Från att vi tidigare uppehållit oss vid *diskrimineringen av det avvikande* ville vi syssla med att kritisera *privilegieringen av det normativa*.²⁷ Med stöd i studier av bland annat den amerikanska filosofen och aktivisten Judit Butlers texter, menade vi att de gamla sätten att bedriva utbildning och upplysning inom rörelsen var systembevarande eftersom de tog den manliga heterosexuella normen för given och uppehöll sig vid att förklara och försvara avvikare.

Normkritik var då, när min ”messy situation” utspelar sig, fortfarande ett nytt och ofärdigt begrepp. Nu flera år senare är vi många fler som skrivit om begreppet och aktiviteten, bland annat i antologin *Normkritisk pedagogik: Makt lärande och strategier för förändring* där jag medverkade med ett kapitel.²⁸

När ett nytt fält – som normkritisk pedagogik – växer fram så har begreppsdefinitionerna inte hunnit slitas ned och stelna till det som filosofen Friedrich Nietzsche beskriver som ”mynt som förlorat sin bild och nu är att betrakta som metall, inte längre som mynt” – begrepp och metaforer kan bli slitna och kraftlösa när de förlorar förbindelser med den rörliga verkligheten.²⁹ Vid den tid då mitt dilemma utspelar sig så är definitioner inom ett framväxande nytt normkritiskt fält fortfarande en kollektiv och i någon mening öppen process där pedagoger och deltagare prövar och omprövar vad språket kan beskriva och möjliggöra. För mig var det projekt jag skriver om i högsta grad en del i just den processen, liksom antologin som vi gjorde tillsammans. Där och då befann jag mitt i en utveckling som var omöjlig att överblicka och förutsäga och som pågick på flera olika arenor, varav det här

²⁷ Jag och min medförfattare Joakim Rindå skrev det första pedagogiska metodmaterialet i Sverige som hade ett normkritiskt perspektiv på kön och sexualitet: *Någonstans går gränsen* (Gunilla Edemo & Joakim Rindå, RFSL Stockholm, 2004). Då kallade vi arbetssättet för *queerpedagogik*, senare formulerade vi i ett nätverk av pedagoger knutna till RFSL Ungdom om det vi arbetade med till *normkritisk pedagogik* för att kunna inkludera även maktordningar som rör etnicitet, funktionalitet, religion, ålder och så vidare.

²⁸ Bromseth & Darj (red.), *Normkritisk pedagogik. Makt, lärande och strategier för förändring* Uppsala: Skrifter från Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010.

²⁹ Nietzsche, Friedrich, ”Om sanning och lögn i utomoralisk mening”, ur *Samlade skrifter 2*, Stockholm/Stehag: Symposion, 2005, s. 507.

projektet var en. I mitt skrivande här och nu försöker jag betrakta den där utvecklingen, mina (våra, i den mån de var gemensamma) utgångspunkter där och då. Samtidigt (om)formar dessa reflektioner min yrkespraktik nu.

Jag och andra – som har fått viktiga delar av vår utbildning inom olika rättviserörelser – bidrog genom vårt yrkesutövande till att förändra dominerande synsätt och prioriteringar på viktiga arenor i samhället. Ett konkret exempel, är att det pedagognätverk som jag var med om att initiera,³⁰ där vi myntade begreppet normkritisk pedagogik fick vara med om att begreppet något år senare plockades upp av Skolverket och därefter kom att etableras inom skol- och utbildningsområdet.³¹ Inom loppet av bara ett par år, i samband med att vi höll på att arbeta med och ge ut antologin som jag nämnt, så fick vi uppleva hur ”vårt” begrepp etablerades inom en hel rad myndigheter, som Ungdomsstyrelsen (numera Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor) och Handisam, (numera Myndigheten för delaktighet) och stora organisationer, som Amnesty och Svenska kyrkan.

Allmänna Arvsfonden har en särställning som finansiär av den kunskapsproduktion som låg bakom denna utveckling. Med fondens medel byggdes ett praktiskt kunskapsområde upp som sedan omsattes på många viktiga samhällsarenor. Vad kännetecknar de här projekten? Ett helt centralt villkor för att överhuvudtaget erhålla stöd genom fonden är att projekten är nyskapande och sysslar med metodutveckling (techne). Genusvetaren Janne Bromseth skriver i rapporten *Från homo till HBTQ. Förändringsstrategier i en brytningstid* om vad som kännetecknar 43 av de Arvsfonden-finansierade metodutvecklingsprojekt som ägt rum under perioden 1998-2009 och som haft som fokus att förändra livsvillkor för unga HBTQ-personer:

När det gäller förändringsmetoden finns det en genomgående grundtanke om att kunskap och information leder till ändring enligt ”överföringsmodellen”, ett klassiskt upplysningsideal. /.../ genom att bli medvetna om normer i samhället och i ens egna värderingar och dess konsekvenser, kommer vi genom ny insikt att vilja förändra det egna beteendet (och samhället).³²

Så här i efterhand är det lätt att se att det Bromseth kallar för ett klassiskt upplysningsideal har kommit att dominera kunskapsfältet normkritisk pedagogik. Projekten har producerat en mängd metodmaterial och metodutbildningar. Några av de pedagogiska övningar vi skapade

³⁰ Även detta nätverk drevs med hjälp av projektmedel från Allmänna Arvsfonden, med hemvist först hos organisationen Friends och senare hos RFSL Ungdom.

³¹ Skolverket använde begreppet första gången i rapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier* 2009.

³² Janne Bromseth, *Från homo till HBTQ. Förändringsstrategier i en brytningstid*, Stockholm: Stockholms universitet, 2012, s. 5.

och beskrev under första halvan av 00-talet lever vidare som ett slags normkritikens *kanon*. Ibland kan normkritisk pedagogik till och med förstås som synonymt med dessa övningar. Min upplevelse är att normkritisk pedagogik i många sammanhang har kommit att förstås som ett slags *techne*, ett hantverk med en uppsättning verktygslådor som kan användas för att uppnå på förhand uppställda mål.

Att utbilda glädjedödare

Kevin Kumashiro är en amerikansk forskare och lärarutbildare som kom att betyda mycket för det nätverk jag ingick i när vi formulerade oss kring begreppet och praktiken normkritisk pedagogik³³. Kumashiro har i sin bok *Troubling education: Queer Activism and Antioppressive Pedagogy* formulerat fyra olika perspektiv på utbildning för förändring.³⁴ Hans två första perspektiv, ”utbildning för den Andre” och ”utbildning om den Andre” beskriver det utbildningsparadigm inom hbtq-rörelsen som jag beskrivit ovan och som vi i nätverket ville ta spjärn emot för att skapa något annat. Perspektiv nummer tre ”utbildning som är kritisk till privilegiering och andrefiering” samt fyra ”utbildning som vill förändra studenter och samhälle” kände vi oss starkt besläktade med.

Som jag förstår Kumashiros tredje perspektiv så vill jag som pedagog förflytta deltagarna (eleverna, studenterna) från en punkt till en annan, i upplysningsanda. De ska erövra sådana insikter som jag själv som pedagog redan erövat, med hjälp av till exempel övningar och samtal som jag leder. I det fjärde perspektivet finns en större öppenhet för att pedagog och deltagare tillsammans utforskar mer jämlika sätt att tänka och agera – men att varken de som utbildar eller utbildas kan veta hur jämlikhet gestaltas. Vi betraktar normer och maktrelationer som ständigt pågående processer, och det finns många sätt att förstå och förändra det som sker. Kumashiros fjärde perspektiv utgår från en poststrukturalistisk förståelse där förtryck ses som ”multiple, interconnected, and ever-changing”, kunskap betraktas som partiell och situerad och alla subjekt och identiteter som instabila och rörliga. Ur detta perspektiv blir det en annan typ av arbete krävs för att åstadkomma förändring, ett arbete som inte handlar om upplysning utan snarare om att citera och addera till olika berättelser om underordnade och överordnade subjekt.³⁵

³³ Inför och under arbetet med antologin *Normkritisk pedagogik. Makt lärande och strategier för förändring* som jag nämnt tidigare, så besökte vi det *Centre for Antioppressive education* som Kumashiro vid denna tid drev i Chicago, USA. Han besökte senare Sverige som gästprofessor vid Uppsala universitet på inbjudan av de forskare som ingick i vårt nätverk, samt författade förordet till antologin.

³⁴ Kumashiro, Kevin, *Troubling Education – Queer Activism and Antioppressive Pedagogy*, New York: RoutledgeFalmer, 2002.

³⁵ Kumashiro s. 52-53.

Om jag vänder mig till Aristoteles igen: Kumashiros tredje perspektiv betonar pedagogens *techne*-kunskap, eftersom här är metoder för att nå på förhand uppställda mål helt centralt. Det fjärde perspektivet betonar pedagogens *fronesis*, eftersom här är det avgörande att vi utforskar de relationer och sammanhang vi ingår i och målet är internt, det vill säga själva aktiviteten är i sig självt målet och vi vilar i en tillit till att det vi gör skapar förändring även om vi på förhand aldrig kan veta hur denna förändring kommer att gestalta sig. Så förstår och tolkar jag Kumashiro idag (det gjorde jag inte då, när jag och några av mina kollegor i nätverket mötte honom i Chicago 2008, jag minns att jag inte förstod hur detta fjärde perspektiv skulle kunna göras i praktiken), även om han själv inte har Aristoteles i sin referenslista.³⁶

Min erfarenhet är att normkritik som pedagogisk praktik i Sverige ofta uppehåller sig vid Kumashiros tredje perspektiv, ett upplysningsideal och *techne* som kunskapsform. Jag ser att det skapar problem för oss som praktiker – inte minst eftersom det kan innebära att normkritisk praktik i sig blir ett slags våld. Kumashiro beskriver själv detta tredje ”medvetandehöjande” perspektiv som ett modernistiskt och rationalistiskt sätt att närma sig förtryck, lärande och förändring. Detta i sig kan skada människor menar han, eftersom ett sådant perspektiv bygger på att det endast är förnuft och rationalitet som kan leda till förståelse, emancipation och förändring, vilket återskapar dominansförhållanden mellan ”experten” och lärjungen, även om relationen kan vara ”omvänd” där den som tidigare var marginaliserad nu innehar expertroll.³⁷

För mig erbjuder Kumashiro ett värdefullt perspektiv att tolka den dilemmasituation som jag beskrivit: det finns starka inslag av det tredje perspektivets upplysning och medvetandehöjande när jag inför och under seminariedagarna presenterar begreppen *härskarteknik* och *normkritik* och erbjuder deltagarna att beskriva sina erfarenheter med hjälp av de orden. Men jag kan också se inslag av det fjärde perspektivet, av att jag lät mig överraskas och förvandlas tillsammans med studenterna.³⁸

³⁶ Kumashiro hämtar flera av sina referenser från psykoanalys – det är ett kunskapsfält som jag i det här sammanhanget valt att inte gå in på.

³⁷ Kumashiro s. 49.

³⁸ Jag minns en situation i början av seminariets första dag då jag skulle beskriva normer för hur en skådespelare talar på scenen och använde ordet ”brytning”. En student reagerade snabbt och förklarade att när jag kallar några sätt att tala för ”dialekter” och andra för ”brytning” så (åter)skapar jag normer för svenskhet och definierar vilka som ingår respektive bryter emot de normerna. Det är ett exempel på lärande som förvandlat mig.

Jag hade en (upplysnings)idé om att härskarteknik och normkritik skulle avtäcka något som jag tyckte att jag såg klart och som behövde synliggöras – jag ville att vi skulle kunna benämna de aspekter av organisationskulturerna på högskolorna, och i scenkonstbranschen i stort, som jag uppfattade gav män utrymme på kvinnors bekostnad och där kvinnor inte kunde räkna med att få sin integritet respekterad. Ett sådant arbete i upplysningsanda har även sina förtjänster, enligt Kumashiro:

It is important for students to develop the knowledge and thinking skills necessary to understand the processes of Othering and normalizing, as well as their own complicity in these processes. These understandings can lead /.../ to the ability and the will to resist oppressive ideologies and change social structures.³⁹

Kumashiros ord sammanfattar en drivkraft jag hade i projektet. Förutom att förhålla mig till övergripande målsättningar, beslutade av projektets styrgrupp, så agerade jag som feminist i solidaritet med kvinnor och transpersoner som beskrev hur de marginaliserades inom skådespelarutbildningarna och i scenkonstbranschen. Ett starkt inslag i branschkulturen var (och är) att göra individuella kvinnor och transpersoner till ansvariga för både problem och lösningar. Genom att personer som ifrågasätter över- och underordning beskrivs som överkänsliga och humorlösa glädjedödare, kan organisationerna komma undan att ifrågasätta de maktordningar som genomsyrar verksamheterna. Ahmeds begrepp *The feminist killjoy* hade jag där och då inte tillgång till.⁴⁰ Fenomenet var dock mycket bekant, jag och andra refererade till det under arbetet med projektet. Ahmed definierar begreppet så här i sin bok *The promise of happiness*:

The feminist killjoy “spoils” the happiness of others; she is a spoilsport because she refuses to convene, to assemble, or to meet up over happiness. In the thick sociality of everyday spaces, feminists are thus attributed as the origin of the bad feeling, as the ones who ruin the atmosphere /.../⁴¹

Den kultursociolog som jag i min berättelse kallar för Lisa, skrev i projektets slutrapport om samma seminarium som jag skildrar, fast ur studenternas perspektiv. Utifrån intervjuer med studenterna ger hon en exposé av exempel på trakasserier och kränkningar som de varit med om under sin praktikutbildningstid och hon skriver om deras olika strategier för att hantera

³⁹ Kumashiro s. 47.

⁴⁰ Ahmed driver sedan 2013 en blogg med titeln *feministkilljoys*, det är ett sammanhang hon introducerar så här: ”My name is Sara Ahmed, and this is my research blog. I am a feminist killjoy. It is what I do. It is how I think. It is my philosophy and my politics.” <https://feministkilljoys.com/about/>

⁴¹ Sara Ahmed, *The promise of Happiness*, Durham & London: Duke University Press, 2010, s. 65.

dem.⁴² Kvinnliga studenter beskriver bland annat hur de när de blir utsatta för trakasserier anstränger sig för att inte förstöra stämningen, samtidigt som de försöker att skydda sin integritet och få möjlighet att göra sitt arbete. Lisa, som egentligen heter Anna Lund, beskriver hur projektet inneburit att ”studenterna erhållit ett gemensamt språk för genusrelaterade handlingar, vilket gör en maktanalys möjlig” och att reflektionsarbetet inför och under seminariedagarna gav studenterna tillgång till kollektiva strategier för att stödja varandra när de navigerar i en ojämlik bransch. Hon beskriver seminariedagarna som en vändpunkt för många studenter, efteråt upplever de inte längre det som ett privat problem att det skaver, utan som en följd av maktordningar som det är möjligt att utmana, ett arbete som även manliga studenter ger uttryck för att de kan och vill ta ansvar för.⁴³ I sällskap av Sara Ahmed skulle man kunna säga att studenterna, med stöd hos varandra, blivit redo att agera glädjedödare. Eller mer diplomatiskt sagt: studenterna har fått möjlighet att förhålla sig medvetet till att den som väljer att protestera mot skeva maktrelationer alltid riskerar att bli beskriven som upphovet till de problem som hen påtalar, de har blivit mer beredda att ta den risken.

Andra bilden: Orden, samtalen och tänkandet som förvandlar

”Begreppsverkstad” som samtalspraktik

Begreppsverkstad är ett ord jag varit med om att skapa tillsammans med mitt nätverk, det gjorde vi en tid efter den situation som min berättelse skildrar, för att några av oss önskade en samlande rubrik för processer vi leder som syftar till att enas om vilka begrepp en organisation eller en bransch vill använda för att arbeta med förändring. Ordet begrepp har med verbet gripa att göra. Vi tänkte oss att människor som samarbetar behöver begrepp för att kunna gripa tag om någon aspekt av världen som de vill forma och förändra. Verkstad är en metafor för detta. Den pekar mot att begrepp inte är statiska utan deras betydelser och användning formas och omformas hela tiden av de som deltar i ett sammanhang.

Att definiera begrepp är ett pågående praktiskt och kollektivt arbete, som i en verkstad. I en begreppsverkstad kan praktiker inom ett fält (i mitt fall ofta scenkonst) berätta, skriva, läsa och samtala tillsammans. Syftet är att enas om vilka centrala begrepp de/vi vill använda och

⁴² Anna Lund, ”Men det är klart att det finns skit” ur *Att gestalta kön: berättelser om scenkonst, makt och medvetna val* (red. Edemo & Engvoll) Stockholm: Teaterhögskolan, 2009, s. 171-211.

⁴³ *Ibid.*, s.209.

vad begreppen ska betyda i just vårt sammanhang. Och inte minst att komma överens om vilka begrepp som de/vi vill sortera bort, som inte fungerar för våra syften.

Det här är ett arbetssätt jag fortsatt med och som i stor utsträckning är ett slags techne. När jag möter en ny organisation eller en ny grupp deltagare som har åtagit sig att arbeta med jämlikhet, så brukar jag föreslå att vi jobbar med begreppsverkstad. Allra först vill jag gärna tillbringa en tid i sammanhanget, lyssna på människors samtal och läsa centrala styrdokument, utifrån det kan jag sedan i en begreppsverkstad föreslå begrepp och möjliga sätt att använda dem. Deltagarna provar att med hjälp av dessa begrepp beskriva olika konstnärliga, pedagogiska och administrativa praktiker som de arbetar med. Att ha gemensamma begrepp är enligt min erfarenhet avgörande för att en organisation ska kunna göra en analys av nuläget (vad är det vi gör när vi gör som vi brukar?), formulera inriktningsmål (och kanske även mätbara mål) för framtiden och skapa strategier för förändring. Beroende på hur problem förstås och hur begrepp definieras så blir åtgärder och metoder olika.

Om jag vänder mig till Nietzsche för att med hans hjälp reflektera över denna del av min yrkespraktik, att tillsammans med en organisation bilda begrepp och fylla dem med innebörd, så skulle jag kunna säga att det jag erbjuder en organisation är samtidig befrielse och fångenskap. Användandet av begrepp erbjuder möjligheter att närma sig sanningar, samtidigt som det oundvikligen innebär en överhängande risk att avlägsna sig från sanningar. I essän ”Om sanning och lögn i utomoralisk mening” skriver han:

Låt oss särskilt tänka på bildandet av begreppen. Varje ord blir begrepp just genom att det inte skall tjäna som erinran om den unika, helt och hållet individualiserade urupplevelse för vilken den har sin uppkomst att tacka, utan samtidigt måste passa in på otaliga, mer eller mindre liknande, det vill säga strängt taget aldrig lika, alltså på idel olika fall.⁴⁴

Om jag talar med Nietzsche så gör användandet av begrepp, som exempelvis *härskarteknik* eller *normkritik*, alltså våld på verkligheten. I någon mening är användandet av ett begrepp alltid en lögn eftersom det omskapar något unikt till något generellt, menar han. Samtidigt behöver vi begreppen, han använder själv i sin essä begreppet ”fundamentaldrift” för att beskriva människans relation till språket.

En profession får sin konstans genom att vissa begrepp etableras som gemensamma, begreppen gör praktiker talbara, möjliga att reflektera över och utveckla. Min berättelse skildrar en situation där jag är investerad i att begrepp som *härskarteknik* och *normkritik* ska

⁴⁴ Friedrich Nietzsche, ”Om sanning och lögn i utomoralisk mening”, ur *Samlade skrifter 2*, Stockholm/Stehag: Symposion, 2005, s. 506.

etableras i skådespelaryrket. Jag har redan beskrivit en av mina drivkrafter – att ge studenterna större möjligheter att göra motstånd mot praktiker som privilegierar män på kvinnors och transpersoners bekostnad. En annan drivkraft handlar om projektets målsättningar, jag har valt begrepp som jag hoppas kan bli användbara verktyg för lärarna när de ska reflektera över sina konstnärliga och pedagogiska val.⁴⁵ Jag har presenterat begreppen för personal och studenter inom ramen för projektet, jag har också föreslagit vad de kan betyda och hur de skulle kunna användas och inför den dilemmasituation som jag beskriver så har jag gett studenterna i uppgift att reflektera över sina praktikerfarenheter med hjälp av just dessa begrepp.

Nietzsches essä ”Om sanning och lögn i utomnormalisk mening” påminner mig om att jag inte kan förhålla mig till begreppsdefinitioner som om de vore en fråga om ordboksövningar. När jag ser tillbaka på den situation som jag skildrat så tror jag att jag även där och då ville vara noga med att förhandlingar om vad begreppen ska betyda och hur de ska användas alltid är en pågående process, att varken jag eller någon annan kan leverera några färdiga svar. Jag vet att jag önskade att deltagarna i projektet (både lärare och studenter) skulle se sig som en del av en kreativ process och inte som lärjungar till någon eller några förebilder som har slagit fast vissa faktum. Jag återkommer till valet av begreppen härskarteknik och normkritik och hur klokt eller oklokt det var att välja dem och att göra som jag gjorde.

Dagboksanteckningar under skrivprocessen

”Vissa texter kan vara fruktansvärda i sina krav och i sin lockelse” resonerar Hammarén i *Skriwa – en metod för reflektion*.⁴⁶ Det här är en sådan fruktansvärd text att skriva. Processen är som en av mina många drömmar där jag är på krogen eller på en arbetsplats och ska gå på toaletten. Plötsligt upptäcker jag att alla kan se mig sitta där med byxorna nere eftersom väggar och dörrar är av glas. Det är smärtsamt att blotta tillkortakommanden och dyrköpta erfarenheter i mitt yrkesutövande, jag värjer mig och cirklar runt skrivandet med ursäkter om att jag måste än det ena och än det andra. Samtidigt går texten inte att låta bli att återvända till, trots att jag svettas och fryser framför datorn. Det är som om skrivandet öppnat en sluss, ja eller ett igenkloggat avlopp om jag fortsätter på drömmens toalettmetafor. Ny mening rasar in

⁴⁵ Så här löd projektets målformulering som gällde lärarna: ”Lärarna ska kunna göra aktiva och medvetna pedagogiska val i sin undervisning. Dessa val ska syfta till en undervisningssituation där manliga och kvinnliga studenter har likvärdiga villkor för lärande och full integritet. Lärarna ska utveckla kompetens i att beskriva sina pedagogiska val muntligt samt kritiskt reflektera över både egna och andras pedagogiska val, ur genus- och jämställdhetsperspektiv.” Ur *Att gestalta kön: berättelser om scenkonst, makt och medvetna val* (red. Edemo & Engvoll) Stockholm: Teaterhögskolan, 2009, s. 14.

⁴⁶ Hammarén s. 38.

hela tiden, när jag fortsätter utöva mitt yrke men också medan jag utför vardagens banala sysslor och när jag samtalar om helt andra saker med mina nära i de verkliga och virtuella rum där jag vistas. Omfattningen av det jag får syn på i mina egna erfarenheter tycks mig just nu oändlig, samtidigt som det oändliga måste pressas genom en långsam och plågsam skrivprocess för att bli en ändlig essä, den må vara kalejdoskopisk men den måste ändå bli begriplig. ”Det långsamma skrivandet använder jag till att skapa förståelse och mening och där är jag på en gång både den som skriver och den som läser” resonerar Hammarén liksom tillbakalutat och jag får lust att fräsa åt henne att jag orkar inte med den här plågsamma långsamheten.⁴⁷ Avloppsmetaforen igen: hela skiten ska visst pressas genom ett allt för trångt rör, ungefär som i hyreshuset där jag bor. Efter att vi beklagat oss över de ständiga stoppen i rören har vi blivit lovade en stamspolning. Mental översvämning hotar, det är väl därför jag svettas och fryser när jag skriver. Det vore skönt om skrivandet snart lossnade i ett ordentligt flow. Mental stamspolning, tack.

En smärtsam reflektionsprocess

Hur ska jag förstå den genomgripande inverkan som denna skrivande reflektionsprocess har på min kropp och mitt psyke? Och hur ska jag förstå den starka inverkan som normkritisk reflektion hade på Bengt, Lars och Hjalmar i min dilemmasituation? Normkritik som aktivitet, i synnerhet om jag har ett anspråk på det Kumashiro i sitt fjärde perspektiv kallar för *Education that changes the student and society*, handlar för mig om något som jag finner beskrivet av filosofen Marcia så Cavalcante Schuback i boken *Lovtal till intet*: att ”främmandegöra och ifrågasätta det redan bekanta sättet att nå och få kunskap om något”.⁴⁸ Det är en aktivitet som innebär, för att tala med Cavalcante Schuback, ett tänkande där den egna identiteten står på spel. ”Att tänka är att förvandla sig själv”, menar hon.⁴⁹

När jag utövar min yrkespraktik är jag ute efter att människors förståelsehorisonter ska röra sig, att det normkritiska tänkandet ska innebära förvandling. Det är genom att reflektera ur normkritiska perspektiv som jag hoppas att människor ska finna nya möjligheter att handla medvetet, kunna ta ansvar för egna privilegier och bli beredda att utmana strukturer och maktrelationer som marginaliserar dem själva och/eller andra människor.

⁴⁷ Ibid., s. 9.

⁴⁸ Marcia så Cavalcante Schuback, ”Lovtal till intet”, ur *Lovtal till intet*. Göteborg: Daidalos, 2006, s.155.

⁴⁹ Ibid., s. 156.

När jag möter människor i normkritiska övningar och samtal, så är förutsättningarna olika beroende på om de jag möter redan har ett pågående reflekterande samtal med sig själva eller om deras reflekterande samtal är en mer sällsynt praktik. Finns det aktiva reflekterande samtalet där (det Platon beskrev som ”den ljudlösa dialogen mellan mig och mig själv”), kan frågor jag ställer och påståenden jag gör klinga i ett redan skapat sammanhang. Om inte, behöver jag bidra till att skapa det där sammanhanget och då kommer mitt arbete att gestalta sig på andra vis eftersom jag behöver vara beredd på ett motstånd mot normkritik som artikuleras som ett motstånd mot tänkandet i sig självt. Jag tror att det var fallet i de organisationer som var involverade i mitt dilemma. Självklart fanns där människor som reflekterade. Men ett gemensamt reflekterande under ledning av någon som inte var mästare och inom tolkningsramar som mästarna inte hade valt, det utgjorde ett nytt inslag i organisationskulturerna.

Filosofen Hannah Arendt skriver i sin essä ”Tänkande och moraliska överväganden” att erfarenheten av att börja tänka kan vara som att engagera sig i ”en aktivitet som strider mot människans villkor”.⁵⁰ Det är alltså inte något litet jag ber människor och organisationer om när jag erbjuder dem att reflektera. Det är inte heller något litet jag ber mig själv om, när jag i den här essän gör valet att reflektera. Trots att mitt yrkesutövande handlar om att erbjuda andra människor reflektion, är det långt ifrån säkert att jag har ett pågående samtal med mig själv. Genom skrivprocessen får jag syn på att en hel del av mitt yrkesutövande har fastnat i konventioner som jag skapat. Skrivandet skakar om mina konventioner, vilket är smärtsamt. Men en stor skillnad mellan min reflektionsprocess här och nu och den reflektionsprocess som jag ledde i projektet jag berättar om, är att jag själv väljer och väljer bort begrepp. Jag tror inte att Bengt, Hjalmar och Lars upplevde att de hade samma möjlighet, jag tänker att de upplevde sig som utsatta för val av begrepp som någon annan gjort åt dem. Och att någon, som i Kumashiros tredje perspektiv, ville förflytta dem från en punkt till en annan punkt.

Härskarteknik har som begrepp en längre historia (se not 1 ovan) än *normkritik*. Jag kan här och nu se något jag inte såg där och då: att begreppet har slitits ned eller stelnat. Om jag gör ett försök att ”lösa upp det” ser jag en problematisk aspekt: *teknik* (techne) antyder att den

⁵⁰ Hannah Arendt, ”Tänkande och moraliska överväganden”, i *Tanke, känsla, identitet*, red. Ulla M Holm, et al, Göteborg: Anamma, 1997, s. 48.

som utövar handlingarna har en medveten avsikt med dem, ett uttalat mål. Den definition jag önskade etablera i projektet innebär att de handlingar som begreppet ska beskriva oftast är omedvetna och att det är handlingarnas effekter och inte avsikter som är intressanta. Trots min relativt noggranna definition då, tror jag ändå att *-teknik* ledde mångas tankar till någon som vill härska över andra genom att välja vissa handlingar. Det gör att jag vill sätta ett frågetecken vid om det var klokt att använda det. Begreppet skapade en närhet till studenterna, för dem kunde begreppet fungera som ett sätt att benämna och göra motstånd mot maktordningar som ofta missgynnade i synnerhet de studenter som var kvinnor och transpersoner. Men de omfamnade också begreppet som en möjlighet att beskriva handlingar som de själva utövade. Samma begrepp bidrog till ett avstånd mellan mig och några av lärarna. De gjorde motstånd mot ett begrepp som de upplevde pekade ut dem som förövre. Jag kommer att återkomma till mitt frågetecken.

Stumheten inom mig och andra

Jag prövar en tanke: Deltagare jag möter som redan har ett aktivt samtal med sig själva kan artikulera sådana perspektiv som är i konflikt med de perspektiv som jag som pedagog presenterar. De tre lärarna Lars, Bengt och Hjalmar hade som deltagare i reflektionsprocessen kunnat verbalisera ett motstånd mot ”att bli förflyttade”, till exempel ett motstånd mot valet av begreppet härskarteknik och mot de verkligheter som begreppet gjorde synliga, dolde eller skapade. Ett sådant motstånd hade kunnat bli ett bidrag till förhandlingen om begrepp och betydelser, det hade kunnat innebära en rörelse från Kumashiros tredje perspektiv till det fjärde.

Människor som inte är beredda att just där och då i sitt (yrkes)liv engagera sig i ett aktivt samtal med sig själva, kan istället bli hänvisade till tystnad och därmed till passivt motstånd. De människornas kroppar kan ofta artikulera något som jag avläser som ett motstånd. Som filosofen Fredrik Svenaeus skriver om känslornas kunskap: ”Jag ser den andres känslor i det språk som hans kropp talar (i hans blick, i hans röst, i hans kroppshållning, i hans sätt att röra sig /.../).”⁵¹ Det kan ofta handla om subtila uttryck i rummet. Det motstånd som Lars, Bengt och Hjalmar gjorde kan kanske tyckas extremt, att de faktiskt hade en uttalad överenskommelse om att vara tysta när jag var närvarande i ett rum. Men faktum är att deras beteende låg inom det som är socialt godtagbart, eftersom

⁵¹ Fredrik Svenaeus, ”Känslornas kunskap: exemplet emotionell intelligens”, ur *Vad är praktisk kunskap?*, red. Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus, Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009, s. 93.

de besatt informella maktpositioner och därmed stora frihetsgrader att handla utifrån sina egna perspektiv. Om jag betraktar mitt yrkeskunnande så kan jag se att min fronesis delvis består av en förmåga att iakttä och tolka: vem det är som deltar i samtal i en organisation, på vilka premisser talar de och hur blir de hörda? I min dilemmasituation så är det som att jag mister denna förmåga, i metaforisk mening blir jag såväl blind som stum, och det jag har att tillgå är min techne, jag får förlita mig på en form.

Arendt formulerar att tänkandet ”inte är i sin ordning”. Min erfarenhet är att tänkande har potential att utmana ordningen i en organisation, om det artikuleras. Nu är det dags att berättelsen kommer till en händelse som föregått situationen jag gestaltat. Så här var det: jag blir i projektets halvtid ombedd av styrgruppen att göra en analys av nuläget och ge förslag på strategier för framtiden, ur ett normkritiskt perspektiv. Jag levererar min analys och mina förslag i ett dokument, där jag alltså använder begreppet härskarteknik för att beskriva en aspekt av de problem som jag upplever att alla de fyra organisationerna har men som vi i arbetet med projektet hittills inte har benämnt. I dokumentet definierar jag begreppet som ”ofta subtila men andra gånger tydliga skillnader i människors tonläge, ordval, kroppshållning, beröring och blickar som kan få till effekt att andra människors möjligheter att behålla integritet och utöva makt i organisationen begränsas”.⁵² Den där passagen i min rapport kom att utmana ordningen. Arendt skriver:

Om ens handlande består i att tillämpa generella beteenderegler på enskilda fall allteftersom dessa dyker upp i vardagslivet, så kommer man att känna sig förlamad därför att inga sådana regler kan stå emot tankens vind.⁵³

Med sitt val av tystnad så omförhandlar lärarna det min tolkning av de fyra organisationernas problematik handlade om. Jag ville starta en kollektiv reflektion kring maktutövning, bland annat ville jag göra det genom att introducera begreppet härskartekniker. Jag förstår det som att Lars, Bengt och Hjalmar iscensätter en tolkning av begreppet som går ut på att jag haft för avsikt att de och andra bör ta hänsyn till generella beteenderegler av typen ”medelålders vita män ska vara tysta, för om de talar så gör de det alltid på någon annans bekostnad”. På så sätt kan de samtal som skulle kunna starta inom enskilda medlemmar av organisationerna, såväl som inom och mellan de fyra organisationerna, tystna. Och samtalet tystnar även inom mig.

⁵² Dokumentet är internt, opublicerat.

⁵³ Arendt s. 58-59.

Något jag får syn på nu i min skrivprocess är mina tillkortakommanden när det kommer till att möta människor och organisationer som är ovilliga att tänka ur perspektiv som är nya i sammanhanget. Hur kan jag med klokhets möta organisationer där medlemmarna inte beredda att välkomna förvandling, där den reflektionspraktik som finns framför allt bygger på de tolkningsramar som är etablerade i sammanhanget. Det är möjligt att begreppet härskarteknik i sig inte hade kunnat fungera för att öppna en ny typ av reflektionsprocess i sammanhanget (det återkommer jag till). Men det är också möjligt att det hade kunnat fungera om jag hade förmått att beskriva och samtala med lärarna om tänkandets villkor och om vad det kan innebära att förvandla sig själv. Jag tror inte att jag var någon vidare klok vägledare i det avseendet.

Normkritik och förlust av spontanitet

Jag minns en reaktion på projektet som några manliga studenter, pedagoger och chefer uttalade – det fanns också många som valde att artikulera kritik. De formulerade sig lite olika, men det jag hörde var ungefär: ”Jag kan inte längre tala och handla spontant. Projektet berövar mig frihet. Plötsligt tänker jag över allt jag säger och gör. Jag vet inte vilka ord jag kan använda, jag vet inte hur mitt beteende kommer att tolkas. Jag tycks plötsligt representera en grupp, jag kan inte längre bara vara jag.”

Samtidigt uttryckte andra personer, framför allt studenter som bröt mot några av de normer som var starka i sammanhanget (framför allt gällde detta kvinnor och transpersoner) en helt motsatt reaktion: ”Det här projektet har gett mig tillgång till spontanitet. För första gången kan jag ge uttryck för mina erfarenheter, mina referenser har gjorts giltiga. Plötsligt kan jag vara mig själv i en undervisningssituation, jag kan gå upp på golvet och bara göra och slipper tänka över allt jag säger och gör.”

Hur kan jag förstå de här motsägelsefulla upplevelserna av en och samma verksamhet? Jag vänder mig till Arendt igen, hon beskriver tänkandet som en process som gör att handlandet avstannar, eftersom tänkandet sysslar med objekt som är frånvarande. Tänkandet karaktäriseras främst av att det avbryter allt görande, när vi tänker så sviker vi nuet och vi är inte närvarande med våra medmänniskor.⁵⁴ Spontanitet handlar däremot om att vara närvarande i nuet och att vara med människorna i nuet.

⁵⁴ Ibid., s. 47.

Att tillhöra normen i ett sammanhang ger mig privilegiet av att kunna vara spontan, det är möjligt att ge uttryck för mina infall och idéer utan att först tänka igenom exakt vad jag ska säga. Jag behöver inte lägga särskilt mycket tankeenergi på hur jag kommer att uppfattas. Som normbrytare i ett sammanhang behöver jag däremot tänka över vad jag säger och hur jag säger det. Jag behöver avväga vad jag ska blotta och vad jag ska skydda och försöka förutsäga hur jag kommer att uppfattas. Jag behöver också vara beredd på kränkningar och på att balansera mellan att stå upp för mig själv och undvika att bli en glädjedödare som stöts ut ur gemenskapen. Något jag inte förstått innan, utan som jag insåg under projektet, var att ett normkritiskt förändringsarbete kommer att vända upp och ned på den här ordningen. Normkritisk reflektion innebär att personer som omfattas av normerna i ett sammanhang plötsligt får erfara att vara obekväma och osäkra i tidigare trygga rum. Privilegiet att vara spontan har ofta varit så självklart för den som har det att hen inte reflekterat över det – det blir synligt först i och med förlusten. Där och då kunde jag inte vägleda människor i tänkande och förvandling och inte heller i deras upplevelser av förlorad spontanitet. Men under mitt yrkesutövande sedan dess så har jag hört många människor beskriva liknande upplevelser. Särskilt brukar konstnärer uttrycka frustration och ibland även sorg över att det normkritiska tänkandet berövar dem möjligheter att vara spontana. Jag har så småningom lärt mig att jag oftare blir hörd och mött om jag kan uttrycka empati med de här upplevelserna. Idag kan jag också försäkra människor om att den förlamning som tänkandet innebär, är temporär. Och jag kan citera Hannah Arendt när hon säger att tänkandet inte är kunskap i sig utan att tänkande yttrar sig som ”förmågan att skilja mellan rätt och orätt, mellan vackert och fult. Och detta kan faktiskt tänkas förhindra katastrofer, åtminstone för mig själv, i de sällsynta ögonblick när allt ställs på sin spets”.⁵⁵ (Att som normkritisk processledare ha knepet i bakfickan att citera Hannah Arendt ser jag som ett slags techne, jag har märkt att det ofta bidrar till mod och förtröstan).

Trots att tänkandet enligt Arendt är ett mänskligt behov och trots att tänkandet kan hjälpa oss i livets avgörande ögonblick så finns det, om jag förstår henne rätt, något att vinna på att välja bort tänkandet. Människor som väljer bort tänkande lever förvisso ”olevda liv” (Arendts referens till Platons ord), men hon påpekar också att ”[k]lichéer, standardfraser, iakttagande av konventionella standardiserade mönster för uttryck och beteenden har den socialt erkända funktionen att skydda oss mot verkligheten”.⁵⁶ Jag tänker att en aspekt av den

⁵⁵ Ibid. s. 72.

⁵⁶ Arendt s. 42.

spontanitet som människor temporärt kan förlora i ett normkritiskt reflektionsarbete är precis de där klichéerna som Arendt beskriver, de som man kan ta till som smörjmedel i sociala situationer, standardfraserna och uttrycken som är invanda som gör att samtal kan flyta på. Jag kan dra mig till minnes många liknande reaktioner från min egen yrkespraktik och också från offentliga samtal: hur normkritik begränsar människors spontanitet och självuttryck. Det kan vara berättelser om att ett bakverk inte längre får kallas för vad det ”alltid” hetat, att man inte får säga ”tjänsteman” längre utan måste säga ”tjänsteperson”, att man måste använda det nya och märkliga pronomenet ”hen”.

Just nu tror jag att en upplevelse av förlust kan bidra till att människor tolkar aktiviteten normkritisk reflektion på liknande vis som jag tror att lärarna i min berättelse gjorde, som en aktivitet som handlar om att göra ordboksövningar med de för tillfället riktiga glosorna, att införa generella beteenderegler som ska tillämpas i alla lägen oavsett sammanhang och att detta är en praktik som begränsar, skuldbelägger och underordnar människor. Det tycks ur detta perspektiv inte finnas något sätt att göra rätt, normkritiken gör att själva språket upplevs som ett minfält. Motståndet kan då gestaltas som i min berättelse: ”om jag inte längre tillåts vara spontan på mina egna villkor så väljer jag tystnad”. Det kan också gestaltas som ett intensifierat användande av de ord och handlingar som uppfattas som ”förbjudna”, så som exempelvis n-ordet, eftersom det då uppfattas som en rebellisk akt. Det senare skedde dock inte denna gång.

Om jag talar med Hannah Arendt så blir ett möjligt perspektiv på Bengts, Lars och Hjalmars val av tystnad att det är det alternativ till spontanitet som de har, om de fortsatt vill välja bort det smärtsamma tänkandet. Och samma tolkning skulle kunna göras av mitt eget val av tystnad, att jag vill slippa möta och lyssna till Bengt, Lars och Hjalmar för att jag vill slippa reflektera över och ifrågasätta vad det upplysningsprojekt som jag är inbegripen i kan innebära för människor och på vilka sätt det kan skada och begränsa *samtidigt* som det möjliggör och läker. Förlust av spontanitet är en upplevelse jag själv delar här och nu. När jag under min skrivande reflektionsprocess fortsätter att utöva mitt yrke så börjar jag ifrågasätta meningen och giltigheten i aktiviteter som jag under en lång tid tagit för givna. Det gör mig stundtals handlingsförlamad och det gör att jag värjer mig från tänkandet/skrivandet. (Just nu är det jag som behöver sätta upp citat av Hannah Arendt ovanför mitt skrivbord.)

En mästare under inflytande?

Jag vill backa historien ytterligare här och tillföra ännu en skärva av sammanhang runt situationen. Ett jämlikhetsprojekt initieras ofta efter ett yttre tryck på en organisation från till exempel uppdragsgivare och/eller lagstiftare. Det kan också svara mot initiativ inifrån organisationen. Förhistorien till min dilemmasituation innehåller både och. Kvinnliga studenter vid alla fyra högskolor hade under ett antal år stridit för att få likvärdiga villkor i relation till de manliga studenterna som genom utbildningarnas hela historia haft privilegier som till exempel mer undervisningstid och större och mer komplexa rolluppgifter att arbeta med. När den dåvarande Socialdemokratiska regeringen 2005 tillsatte en utredning om jämställdhet inom scenkonstområdet, en utredning jag arbetade med som sekreterare och som resulterade i betänkandet *Plats på scen*, så uppstod förändringstryck även utifrån.⁵⁷ Detta gjorde att utbildningsledningarna i samverkan beslöt att initiera ett pedagogiskt och konstnärligt utvecklingsprojekt med genus- och jämställdhetsperspektiv. Jag rekryterades för att leda och koordinera projektet, i princip direkt efter att betänkandet var färdigt och överlämnat till den dåvarande kulturministern.

Ett tidigt kritiskt moment i projektet handlar om kontraktet med organisationens medlemmar. Är de beredda på förvandling? Är mästare och lärlingar beredda på den process som Cavalcante Schuback kallar att ställa sig under *inflytande*? Om jag dessutom skulle se organisationen som ett eget subjekt, har organisationen sagt ja till den processen? Cavalcante Schuback beskriver hur det som hon kallar *inflytandets kraft* ligger en sammansmältningsförmåga, genom vilken ett ord, en tanke, en filosofi som jag möter kan bli en del av mig, och fortsätta vara det även när jag glömt vad jag läst eller hört. Denna sammansmältning menar hon skapar skräck inför att ställa sig under inflytande.

Det som skrämmer oss är inte så mycket den otäcka känslan av hemsökelse, av det andras katastrofala inträngande i oss, utan istället den okontrollerbara känslan av sammansmältning, av besmittelse. Häri ligger såväl det fasansfulla som det kraftfulla och fruktbara i inflytandet.⁵⁸

I retorisk mening har organisationen sagt *ja*. Det finns en vilja som uttalats och omsatts i beslut om resurstilldelning. I den projektplan som styrgruppen antagit finns målsättningar och visioner formulerade som handlar om att alla medlemmar i organisationerna ska reflektera över sina val ur normkritiska perspektiv. I själva verket är det där ja:et tveksamt. Projektet drivs i en struktur som är skapad för att ge stora möjligheter till delaktighet för människor på alla nivåer. Men flera av dess mer inflytelserika medlemmar, mästarerna, har valt bort de

⁵⁷ SOU 2006:42

⁵⁸ sa Cavalcante Schuback s. 162.

möjligheterna. De har till exempel vänt sin uppmärksamhet någon annanstans under projektets inledande förprojekteringsfas när utgångspunkter och frågeställningar formulerats kollektivt. De har varken artikulerat ett ja eller ett nej till att ställa sig under inflytande av en samling idéer om makt, kön och normer. Och jag har valt att bortse från det motstånd som inte är uttalat, jag har valt att godta att eftersom de personer som har formell makt i organisationen har godkänt varje steg i processen, så har jag mandat att handla. Men när jag står i min dilemmasituation, visar det sig att val jag gjorde (omedvetet) i en dåtid, begränsar mina möjligheter att handla i ett nu. Jag hade inte förstått hur de informella strukturer fungerar som finns i en organisation som är uppbyggd kring mästare–lärling-relationer. En mästare ställer sig inte gärna under inflytande, i synnerhet inte under ledning av en icke-konstnär och definitivt inte inför sina lärlingar. Jag vet inte hur det skulle ha gått till, men jag hade behövt ha den mästare med mig, han som efter vad jag fått höra på omvägar tagit mycket illa vid sig över det jag skrev i min rapport om härskartekniker, han vars integritet jag kan gissa att Lars, Bengt och Hjalmar agerar för att försvara. Själv valde mästaren att inte ens närvara när jag var närvarande, inte en gång under det dryga år som projektet fortsatte befann han sig i ”sin” högskolas byggnad när jag kom dit på besök.

Hur kan jag förstå en mästaress ovilja att ställa sig under inflytande? Ett perspektiv är att beskriva en normkritisk förändringsprocess som konfliktorienterad, den handlar om att makt ska omförhandlas och människor som har frihetsgrader i organisationen har något att förlora på det. Jag ska snart återkomma till det perspektivet. Ett delvis annat perspektiv är att se det som att jag hos de tysta närvarande lärarna och den frånvarande mästaren möter det Cavalcante Schuback beskriver som skräcken för att utplånas, den där okontrollerbara känslan av sammansmältning och besmittelse. ”Skräcken inför inflytandet tar sig uttryck i panik (*horror*) inför att förlora den egna personligheten” skriver hon och fortsätter: ”Denna skräck uppkommer när förmågan att lyssna saknas, när det saknas visdom.”⁵⁹ Vad är det för visdom som saknas? Om jag hade kunnat höra och möta deras ovilja, kanske till med skräck, inför stå under inflytande, liksom den smärta som kan finnas i att uppleva förlust av spontanitet, vad hade det förändrat? Till de frågorna får jag återkomma i essäns avslutande del när jag introducerar den normkritiska processledaren som diplomat och själasörjare.

⁵⁹ Ibid., s. 162-163.

Tredje bilden: våld, motstånd och rädsla som villkor

Min berättelse skulle kunna säga något om att normkritik kan upplevas som (och också kan vara) ett angrepp och ett våld att skydda sig emot. Det dominerande systemet är samtidigt våldsamt och normkritikens själva idé är att utmana. Den normkritiska projektledaren behöver bli det Ahmed kallar för ”counter-hegemonic worker” – en mothegemonisk arbetare.⁶⁰ Ahmed liknar vid ett annat tillfälle the diversity worker vid en rörmokare.⁶¹ Hen som blir expert på att se var någonstans i organisationens struktur som saker fastnar. Jag kan relatera till den metaforen, det händer att den som vill anlita mig vill ha något som går att likna vid rörmokeri. De önskar att jag ska göra en stamspolning, få något som fastnat att lossna – helst utan att störa organisationens rutiner och definitivt utan att bygga om hela huset. En rörmokare är inte arkitekt, hen fixar till det som är trasigt inom ramen för en befintlig struktur. Önskan är, uttalad eller outtalad, att en engångsinsats kanske i form av en föreläsning eller workshop, ska lösa problemet – en stamspolning kan få vattnet i rören att flöda fritt igen.⁶² En rörmokare som gör sitt jobb blir ingen arg på. Rörmokaren är underordnad och stör ingen i arbetet.

Filosofen och organisationskonsulten Eva Mark skiljer mellan systembevarande och systemförändrande demokratiarbete. Ett systembevarande arbete tar en organisation eller ett samhälle för givet och arbetet utformas utifrån givna premisser.⁶³ Här blir förändringsarbete som rörmokeri en meningsfull metafor. Ett systemförändrande arbete däremot förutsätter kritiska perspektiv på organisationens eller samhällets rådande strukturer och kulturer. Som jag ser det transformeras ”rörmokaren” då till en mothegemonisk arbetare som i metaforisk mening kommer med den dåliga nyheten att huset är felkonstruerat och bör byggas om med helt nya vvs-lösningar. Då uppstår motstånd, särskilt om rörmokaren sedan tilldelas en position med inflytande.

Jag tänker mig att mästarna vid de fyra högskolorna med stigande förvåning åsåg hur en ”rörmokare” gjorde anspråk på att (om)definiera deras yrkespraktik och hur många av deras lärlingar tycktes finna detta rimligt. Jag tror att ett spänningsfält i projektet handlade om att studenterna såg det arbete vi gjorde som systemförändrande, medan flera mästare och lärare

⁶⁰ Ahmed 2012, s. 65.

⁶¹ Ibid., s. 32.

⁶² Jag kan minnas många sådana förfrågningar från min tid som organisationskonsult. Till exempel minns jag en konstnärlig högskola som ville, efter att de haft problem med sexuella trakasserier, ha en workshop med lärarna så att de skulle förstå likabehandlingslagen och upphöra med trakasserier. Och en kulturinstitution som ville ha en föreläsning om jämställdhet eftersom de såg att kvinnorna i organisationen var underrepresenterade i beslutsfattande positioner och önskade att de skulle bli bättre på att ”ta för sig”.

⁶³ Eva Mark, *Jämställdhetsarbetets teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur, 2007, s. 21.

kan ha uppfattat det som ett systembevarande arbete som borde pågå utan att de behövde befatta sig med det. Ungefär som att jag kan gå in i ett av sovrummen, stänga dörren och fortsätta skriva på den här texten när jag släppt in rörmokarna som äntligen kommit för att göra stamspolningen i mitt hyreshus. Jag behöver inte förstå mig på vad det är de gör där ute i köket, vi behöver inte störa varandra, när de är klara är jag nöjd om allt fungerar igen.

De händelser som följde i projektet efter att jag presenterat min rapport, går att förstå som att jag ur lärarnas och mästarens perspektiv inte förväntades att göra någon egen tolkning. Att göra tolkningar av det som sker i organisationen är ett privilegium i stor utsträckning förbehållet konstnärer, i synnerhet de som är lärosätets mästare. Motstånd mot förändring aktiveras när jag, som inte är konstnär utan ”rörmokare” och som står långt ifrån mästarna, gör anspråk på rätten till tolkning av centrala händelser och skeenden i organisationen.

När vi i mitt nätverk började formulera oss kring normkritisk pedagogik så beskrev vi den som systemförändrande och konfliktorienterad. Jag minns att jag läste Eva Mark och Kevin Kumashiro. Vi tog spjärn emot Kumashiros första och andra perspektiv som vi sammanfattande (och möjligen förenklande) kallade för toleranspedagogik. ”Den typen av arbete är konsensusorienterat eftersom det utgår från premissen att eventuell förändring kommer att vara en win-win-situation” skrev jag i den antologi vi publicerade 2010 och fortsatte ”Ett normkritiskt perspektiv på förändring innebär att makt och resurser behöver omförhandlas och omfördelas och att someone’s gotta loose. För många människor är ett sådant budskap betydligt tuffare att hantera.”⁶⁴

Jag låter nog inte lika tvärsäker när jag formulerar mig idag, men jag tänker fortfarande att en poäng med normkritik är att utmana dominerande system och att det gör att man blir en mothegemonisk arbetare som får räkna med konflikter. Jag ser också det värdefulla i upplysningsprojektet i Kumashiros tredje perspektiv – det kan vara nödvändigt att stå upp för en vilja att förflytta en organisation och dess medlemmar från en punkt till en annan, om den där utgångspunkten till exempel innebär att det finns människor i organisationen vars integritet kränks.

⁶⁴ Gunilla Edemo, ”Att bota en fördom eller undersöka en föreställning: om systembevarande och systemförändrande demokratiarbete”, ur Bromseth & Darj (red.), *Normkritisk pedagogik: Makt, lärande och strategier för förändring* Uppsala: Skrifter från Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010.

Samtidigt visar mitt dilemma att jag inte kan lyckas med arbetet om jag förlorar kontakten med människor och/eller om de väljer att helt ställa sig utanför. Det perspektivet hade jag tillgång till även då: ”Samtidigt som jag påstår saker som kan vara utmanande vill jag kunna skapa och upprätthålla goda relationer med människor där de och jag får möjlighet att bevara full integritet och ömsesidig respekt.”⁶⁵ Det är hur jag kan göra detta, vilken fronesis jag behöver för att balansera mellan att utmana och utöva empati, som jag vill komma till i essäns sista bild. Men innan jag kommer dit, återbesöker jag min ”messy situation” och undersöker hur den ser ut om man förstår mig som mothegemonisk arbetare.

När jag står där i situationen så är jag redan identifierad som glädjedödare och mothegemonisk arbetare. Den positionen har jag valt att anta i och med rapporten där jag använde begreppet härskarteknik. Ahmed och hennes medförfattare till rapporten *Race, Diversity and Leadership in the Learning and Skills Sector* beskriver hur diversity workers växlar mellan att förhålla sig till det motstånd som de möter med tålmod och med frustration.⁶⁶ När jag skulle skriva min rapport och bestämde mig för att introducera begreppet härskartekniker i projektet, så markerade det en vändpunkt då jag övergick från det förstnämnda till det sistnämnda. Jag var förbannad på att så lite hände. Jag jobbade hårt med mitt uppdrag och studenterna förväntade sig förändring, medan högskolornas mästare ställde sig utanför det som pågick. Mästarna behövde inte reflektera över sina positioner eller över de handlingar som jag ville benämna härskartekniker.

Där och då i själva situationen den där försommardagen så har jag en annan typ av val att göra: att benämna det som sker i rummet eller att hålla tyst och låtsas som inget. Ahmed beskriver den här typen av val som the diversity worker (och även normbrytare generellt) kan ställas inför i många situationer då hen behöver hantera konsekvenserna av att insistera på att bebo ”institutional spaces that do not give you residence”:

Diversity work can involve an experience of hesitation, of not knowing what to do in these situations. There is a labor in having to respond to a situation that others are protected from, a situation that does not come up for those residence is assumed. Do you point it out? Do you say anything? Will you cause a problem by describing a problem? Past experience tells you that to make such a point is to become a sore point. Sometimes you let the moment pass because the consequences of not letting it pass are too difficult.⁶⁷

⁶⁵ Ibid., s.108.

⁶⁶ Sara Ahmed et al, *Race, Diversity and Leadership in the Learning and Skills Sector*, opublicerad rapport tillgänglig på webben (se länk i litteraturförteckningen), 2006, s. 58-62. Sara Ahmeds bok *On Being included* från 2012 bygger delvis på denna opublicerade rapport.

⁶⁷ Ahmed, 2012, s. 176-177.

När jag står där med tvekan och rädsla så väljer jag att låta ögonblick passera då det skulle varit möjligt att säga något om det som sker och att på så sätt skapa någon typ av möte mellan mig och de tre lärarna. När jag inte heller senare under projektets gång kommunicerar om det som (inte) händer, så väljer jag att låta icke-mötet fortgå. Det är val som innebär att jag, som inte har någon självklar hemhörighet i någon av institutionerna som ingår i projektet, skyddar mig själv emot möten som skulle kunna resultera i våldsammare angrepp. På kort sikt skyddar jag mig själv och kanske även andra från (mer) smärta. Men valet får ett pris. Inom mig förlorar jag kontakt med mig själv, med mitt eget inre samtal. Jag är inte längre medveten om vad jag känner och behöver. En stumhet som till sin kvalitet är helt annorlunda än den stillhet jag upplever när jag är närvarande och i kontakt med mig själv och med människorna i rummet. Stillheten upplever jag som närvaro utan värderingar. Stumheten är något annat. Fortfarande kan ord yttras, många ord, av mig och andra. Men orden är som de där klichéerna Arendt skriver om och de skapar inte kontakt. "Do you point it out? Do you say anything?" Ja jag har tappat tålamodet och pekat ut och sagt, jag har trätt fram som glädjedödare och mothegemonisk arbetare. Min dilemmasituation markerar ännu en vändpunkt, då jag backar och väljer tystnad. Rädsla är en viktig skärva i kalejdoskopet, för att förstå min stumhet och bristande klokhet.

Främling vad döljer du för mig?

I sin artikel "Att vända blicken mot sig själv. En problematisering av den normkritiska pedagogiken" beskriver pedagogikforskarna Elisabeth Langman och Niclas Månsson hur den föreställning om "normkritisk pedagogik" som vuxit fram inom den utbildningspolitiska diskursen om svenska skolors och förskolors likabehandlingsarbete,

trots sin kritiska och poststrukturalistiska hemvist, fortfarande utgår från människans rationalitet och förnuftsformåga som den främsta källan till emancipation och förändring. Problemet med detta antagande, menar vi, är att det får konsekvenser för hur den normkritiska pedagogiken bemöter de främlingar som den själv är med att skapa, genom att den fortsätter att bidra till att reglera, utestänga eller "städa bort" deras yttranden och deras kroppar.⁶⁸

I Langmans och Månssons text framträder en bild av normkritisk pedagogik som en diskurs som till att börja med (förtjänstfullt) utmanat tidigare diskurser om likabehandlingsarbete, för att sedan etableras inom området skola och förskola som en ny dominerande diskurs. Min dilemmasituation utspelar sig som sagt i en tid innan detta skedde, och inom ett på vissa vis

⁶⁸ Elisabeth Langman och Niclas Månsson, "Att vända blicken mot sig själv. En problematisering av den normkritiska pedagogiken", *Pedagogisk forskning*, årgång 21, nr 1-2 2016, s. 88.

besläktat men dock annat område – konstnärlig högskoleutbildning. Även om normkritiken vid denna tidpunkt inte var något vedertaget kunskapsområde eller någon erkänd tolkningsram, går det att använda Langman och Månsson för att förstå hur den normkritiska pedagogiken skapar nya Andra och nya främlingar. Lars, Bengt och Hjalmar kan i min dilemmasituation ha upplevt sig som den normkritiska pedagogikens ”andre” – Langman och Månsson definierar inte den Andre men jag gissar att de menar att det är ”den vite medelålders mannen” som en stereotyp figur. Eller som dess främling – den vars erfarenheter och identiteter blir obegripliga, inte heller denna position ges någon konkret kropp i deras artikel.

”Vi-gruppen” står för vänskap och närhet och utgör en enhetlig gemenskap. ”De-gruppen” står för fiendtlighet och avstånd och betraktas genom ”vi-gruppens” ögon som ett kollektivt ”de”. Främlingen, däremot, framträder i den ambivalenta position som existerar mellan dessa grupper genom att varken tillhöra någon av dem (eller båda på samma gång) och gör därmed våld på den sociala ordningen och samhällets kategorisering av människor.⁶⁹

Författarna beskriver främlingsrädsla som en socialt konstruerad reaktion mot det som stör den ordnade och kategoriserade världen. Eftersom främlingar ”inte får ingå om en viss ordning ska kunna upprätthållas” behandlas främlingen som kaos eller ”smuts” och som något som på olika sätt behöver ”städas bort”.

Upplevde Lars, Bengt och Hjalmar att projektets normkritiska budskap handlade om att de och Mästaren, den kunskap och de traditioner som de tillsammans stod för, borde städas bort i en samtida skådespelarutbildning? Upplevde de sig utmålade som de Andra? Eller kanske som främlingar i rummet, vars erfarenheter gjordes obegripliga och som ståendes utanför den gemenskap som Anna Lund beskriver uppstod studenterna emellan under de här seminariedagarna? Samtidigt som jag upplevde att jag, i stort sett genom hela projektet, var de fyra konstnärliga högskolornas främling. Den som inte gick att kategorisera, den som störde ordningen, den som misstänktes för att agera utifrån en dold agenda, den vars kunskap på en och samma gång var irrelevant och hotfull. När jag skriver detta minns jag ett tillfälle under projektet då jag blev avrådd från att dyka upp på en personalfest eftersom min närvaro befarades kunna utlösa obehagligheter som man gärna ville slippa vid ett festligt tillfälle. I projektets slutskede, ett drygt år efter den ”messy situation” som jag beskriver, fick jag en dag besked om att det inte längre fanns någon plats för mitt skrivbord vid den institution där jag hade projektkontor. Jag valde att inte ifrågasätta detta besked, utan gjorde klart projektets

⁶⁹ Ibid., s. 84-85.

slutrapport hemma vid mitt köksbord. Kringresande mellan fyra olika platser och till sist utkastad ur det hus där mitt skrivbord stod, så blev mitt främlingskap nästan övertydligt.⁷⁰

En härskarteknik som vi benämnde i projektet kallas för ”total omkastelse” och innebär att den som är marginaliserad i ett sammanhang (som en visstidsanställd projektledare) och som gör motstånd mot dominerande system av praktik och ideologi, upplevs och beskrivs som någon med stor makt av personer med privilegier i sammanhanget (så som fast anställd personal med höga frihetsgrader). Den hotfulla främlingen blir ur organisationens perspektiv något annat än en människa, och som man därför kan angripa utan att tänka på konsekvenser, eftersom man upplever att man skyddar sig emot ett orättfärdigt angrepp. Nu när jag skriver om det här så framträder en tragikomisk bild för mig, av att vi var rädda och arga, främlingar för varandra, positionerade som två parter i en strid. Den normkritiska projektledaren versus högskolornas lärare och mästare. Förvisso var det en strid jag kämpade ur underläge, men även jag utövade våld.

Att vinna en strid

Det finns en illustration i Ahmeds bok *On being included* – ett svartvitt foto som återkommer i två av kapitlen. Fotot föreställer en tegelvägg – en metafor för det motstånd som informanterna möter.

The institution can be experienced by practitioners *as* resistance. One expression that came up in a number of my interviews was “banging your head against a brick wall”.⁷¹

Hennes informanter beskriver hur deras närvaro i organisationerna de arbetar med och för förvisso är efterfrågad och önskad, eftersom den kan användas som en symbol för att organisationen svarar mot det yttre tryck som finns i form av lagstiftning och uppdrag. Men deras *arbete* är inte efterfrågat och önskat, eftersom det i regel saknas en verklig vilja till förändring.

.../ practitioners adopt a range of styles and approaches, which we could also describe as 'techniques' for living with institutional resistance. Doing diversity means doing what organisations do not support .../72

Tekniker för att leva med motstånd – kunskapsformen *techne*. Några av Ahmeds metaforer för denna slags kunskap är hämtade från väpnade konflikter: ”Diversity work involves using 'ammunition', as different kinds of support for doing the work”.⁷³ Ammunitionen är de

⁷⁰ Sara Ahmed beskriver att många diversity workers utövar sitt yrke i rörelse mellan olika platser och rum. ”Diversity workers thus align their own offices (if they have an office) and their own bodies, with the official lines of the institution.” Ahmed 2012, s.32.

⁷¹ Ahmed 2012, s. 26.

⁷² Ahmed et al. 2006, s. 8.

⁷³ Ibid., s 52.

tekniker för övertalning och till och med förförelse som praktikern använder. Lagstiftning och styrdokument liknas vid laddade vapen som kan utmana ordningen, liksom fakta och statistik som kan bevisa att problem existerar.

I boken *Motstånd och fantasi – historien om F* som är skriven av sex forskare inom fältet feministisk forskning möter jag den fiktiva forskaren och föreläsaren F (en sammansmältning och fiktionalisering av de sex författarna) som bland annat blir förminskad och förlöjligad inför ett helt auditorium och får se sina resultat avfärdade på oklara och otydliga grunder av manliga kollegor i maktpositioner. Författarna varvar gestaltning med analys av det motstånd de har mött inom och utanför akademien.⁷⁴ Boken handlar mer om att gestalta och analysera motståndet än om praktisk kunskap i att hantera det. Men analyserna följs ändå av litterära gestaltningar av fantasier om att på kreativa och slagfärdiga vis stå upp emot patriarkala män och kvinnor som plattar till F. Metaforerna är besläktade med Ahmeds: bokens tecknade illustrationer visar F som en superhjälte, beväpnad med bland annat kunskap, ironi och mod.

Jag kan njuta av den här typen av metaforer och fantasier, föreställa mig att jag skulle kunna bli superhjälten F som triumferar på slutet. Att jag skulle hitta en sval och samtidigt dräpande replik som synliggjorde inför alla på seminariet vad Bengt, Lars och Hjalmar sysslade med. Något som skulle göra mig till stridens vinnare och dem till förlorare i alla närvarandes ögon. Som slutet på en amerikansk film, kanske en film där alla studenterna ställer sig upp och hyllar min insats för projektet. I verkligheten vet jag inte riktigt hur den där sista seminariedagen slutade, det är mycket möjligt att studenterna inte fäste så stor vikt vid att några av deras lärare var demonstrativt tysta och att mästaren var frånvarande. Anna Lunds analys av intervjuer med studenterna visar att seminariedagarna betydde något viktigt för dem. Mitt eget minne av de yttre skeendena går som sagt inte att lita på.

Krigsmetaforer och hämndfantasier väcker samtidigt en sorg i mig. Jag är inte skådespelare. Men även om jag vore skådespelare, eller till och med stå-uppkomiker, så skulle jag som utbildare och processledare ändå aldrig kunna bli den slagfärdiga F som alltid har ett dräpande svar till hands. Jag har inte den förmågan och jag har inte heller drivkraften, eftersom jag alltmer börjat sträva efter transparens med mina metoder och förhållningssätt. Jag vill inte att det ska krävas av mig att jag har hemliga strategier för att manövrera utan att gå under när mitt arbete möter motstånd. En aspekt av den klokhet som jag saknade där och då handlar om

⁷⁴ Anna Wahl, et al, *Motstånd och fantasi – historien om F*, Lund: Studentlitteratur, 2008.

att jag inte kunde uthärda att vara med mina egna känslor av frustration över att inte bli respekterad och att inte kunna genomföra mitt uppdrag. Positionerad som främlingen så övergick jag från tålmod till frustration och ville drämna till. Jag gjorde det oklanderligt och formellt, till formen även diplomatiskt, men inte desto mindre passionerat. Därefter fann jag mig inbegripen i ett kallt krig som jag inte förmådde avsluta.

Vad innebär kunskapsformen fronesis för en mothegemonisk arbetare som vill arbeta så fredligt som möjligt? Hur hantera att starka känslor, både egna och andras, är ett arbetsvillkor i de ”messy situations” som man hamnar i? Förmodligen är våld oundvikligt, men hur kan jag minimera det? I essäns fjärde och avslutande bild vill jag påbörja en berättelse om ett möjligt yrkesideal för mig och andra normkritiska pedagoger och projektledare som vill välja fred så långt det är möjligt.

Fjärde bilden: ett utkast om klokhet i mitt yrke

Jag återvänder till filosofen och jämställdhetskonsulten Eva Mark som skriver så här i

Jämställdhetsarbetets teori och praktik:

Vad krävs då för att få någon att anamma ett kritiskt perspektiv som ju är nödvändigt i systemförändrande jämställdhetsarbete? Något som är av vikt i en sådan process är att skapa ett klimat där man respekterar varandras existentiella val. Det innebär att även om den som leder processen är aldrig så övertygad om det riktiga i kritiska genusperspektiv så måste hon eller han *möta* motståndet med respekt, möta och lyssna till dem som resonerar på annat sätt.⁷⁵

Jag är enig i det hon skriver. Mitt problem är att jag inte uppfattar att Mark beskriver hur det ska gå till och att jag inte hittar någon annan som gör det heller. Trots att Mark skriver om olika kunskapsformer och förklarar att hon värderar praktisk kunskap, så stannar hennes gestaltning av processledning vid allmänna råd av typen "Om samtalet ska fungera på detta sätt krävs en konfrontation av idéer men utan personliga motsättningar".⁷⁶ Ja precis, men hur? *Hur* kan jag med fronesis leda en lärandeprocess på ett sådant sätt att gruppens deltagare och jag kan ha konflikter om problembeskrivningar och värderingar med bibehållen respekt för varandras integritet? *Hur* ska jag i min roll som mothegemonisk processledare hantera mina egna och andras starka känslor och det våld som verkar vara en oundviklig del av en systemkritisk förändringsprocess?

⁷⁵ Mark, s. 59.

⁷⁶ Ibid., s 117.

Ahmed och hennes medförfattare beskriver diversity work som känslorarbete, emotion work. De menar att en aspekt av detta känslorarbete är att skaffa sig strategier för att å ena sidan hantera och hålla tyst om det hat och de hot som deltagare och kollegor riktar emot en, och å andra sidan om att hantera sin egen frustration, trötthet och depression.⁷⁷ En av informanterna beskriver det så här:

/.../ whilst you are facilitating, coaching, encouraging and trying to develop somebody, you are developing somebody who hates you. And you know it because you've had the discussion with them that is such that they see you as a lesser human.⁷⁸

Jag lägger märke till att den här informanten beskriver sitt arbete som att ”utveckla någon”, det låter som det upplysningsprojekt som Kumashiro och även Langman och Månsson är kritiska emot. Ahmed och hennes medförfattare beskriver känslorarbetet som att the diversity worker använder tekniker för att värdera och uppmuntra en kollegas/deltagares läroprocess och kunskap, samtidigt som denna person går till attack mot det som man själv förkroppsligar. Känslorarbetet handlar därför också om att lära sig att iscensätta sig själv/sin kropp/sin röst som ofarlig och tilltalande för att inte framstå som mer hotfull än nödvändigt. Här någonstans blir jag drabbad av det jag läser, men också av det tomrum jag upplever i Ahmeds texter. Vem vill arbeta under de här villkoren egentligen? Varför gör jag det? Och även om jag skulle vara inbegripen i ett upplysningsprojekt, kan mitt känslorarbete verkligen uteslutande handla om kunskapsformen techne – om olika tekniker för att nå på förhand uppställda mål? Jag längtar efter berättelser om den mothegegoniska känslorarbetarens fronesis, om den förkroppsligade kunskap som är kopplad till vad som är gott (och ont) för människorna och hur vi kan samexistera i denna våldsamma värld. Det är i denna längtan som diplomaten och själasörjaren kommer in. Dessa två yrken får tjäna som metaforer för den visdom, den fronesis, som jag vill skissa på som ett möjligt yrkesideal.

Känslorbetaren som diplomat

Diplomaten navigerar i konflikter med det som inom denna yrkeskår kallas ”soft power”, förmåga att få gehör för förändringsvilja genom samarbete, kreativitet och lyhördhet. I antologin *Diplomat idag. Röster om en ny verklighet* möter jag beskrivningar av en yrkesvardag som har påfallande likheter med min egen.⁷⁹ En avgörande skillnad: diplomaten agerar som representant för sitt lands regering på en internationell arena, i relation till andra

⁷⁷ Ahmed skriver om rasistiskt hat. Jag tänker att samma beskrivning kan gälla sexistiskt, homofobiskt, transfobiskt och annat hat som riktas emot vad en jämlikhetsarbetare förkroppsligar.

⁷⁸ Ahmed et al, 2006, s. 59.

⁷⁹ Helena Gustavsson Wahlund & Jenny Lennung Malmqvist (red.), *Diplomat idag. Röster om en ny verklighet*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2014.

regeringar, företag och organisationer. Jämlikhetsarbetaren agerar som representant för ett specifikt intresse i en organisation, i relation till olika grupper och intressen inom denna organisation. Men jag vill ändå prova likna jämlikhetsarbetaren vid en intern diplomat.

Diplomati är flexibilitetens konst. Det handlar om att hitta fredliga lösningar i situationer som verkar låsta. Ofta kan arbetet vara nästan intuitivt. Liksom alla förhandlingar är det en dans fram och tillbaka där båda parter försöker styra åt det håll som de själva vill för att uppnå sitt mål. Vägen dit är inte alltid vare sig rak eller logisk.⁸⁰

Precis som flera av de medverkande diplomaterna i antologin beskriver så handlade även mitt arbete i projektet om att förhålla mig till formalia, vara påläst på lagstiftning och uppdrag, förbereda beslutsunderlag till möten och skriva rapporter. Men det räckte inte att förstå hur de formella strukturerna såg ut, det var lika viktigt att förstå de informella. Kunna skapa relationer byggda på tillit, kunna improvisera och bedöma när rätta tillfället var att handla och när jag borde avstå. Ibland är det läge att ligga lågt och andra gånger är det läge att ”våga vara ’aktivist’ inom rimlighetens gränser” som en av författarna beskriver det jag skulle vilja kalla för diplomatens fronesis.⁸¹ ”Medan styrning ska vara rak, enkel och tydlig kräver diplomatin ofta omskrivningar, omvägar och omistlig finesse” som en annan av författarna säger.⁸² Diplomaterna i antologin agerar inte sällan mitt i verkliga väpnade konflikter, men använder helt andra metaforer än stridens. Som att dansa eller att spela musik. När jag läser förstår jag att en ofta traderad metafor inom diplomatyrket – som ska uttrycka att motståndet kan vara stort och arbetet därför långdraget och repetitivt – är att diplomati är som jazz, det vill säga ändlösa variationer på samma tema. Jag blir på gott humör av den metaforen.

Under åren med projektet fick jag erfarenhet av att traggla med samma frågor om och om igen. När jag trodde att jag lyckats åstadkomma en liten förskjutning, så började det hela ofta om från början igen. Till exempel kunde det komma en ny prefekt som inte såg relevansen av projektet och/eller som saknade den grundläggande kunskap vi ägnat förprojekteringsfasen åt. Det är trots allt mer inspirerande (mindre deprimerande) att tänka mig att jag i sådana lägen spelar med i ett oändligt långt jazzstycke, än att jag repetitivt bankar mitt huvud mot en tegelvägg eller för den delen beväpnar mig för att delta i en strid. Tänk om jag hade dansat mer och stridit mindre i det där projektet.

⁸⁰ Ibid., Jenny Strömquist, ”Twiplomati”, s. 139.

⁸¹ Ibid., Helena Gustavsson Wahlund ”Mediedrev, småbarnsår och mänskliga rättigheter”, s. 206.

⁸² Ibid., Hanna Hellquist, ”Om drömmar och bistånd i diplomatins byråkrati”, s. 150.

Ett annat känt citat om diplomatycket (det finns inte med i antologin men det traderas på många av de webbsidor jag besöker när jag googlar ”diplomat”) sägs ha myntats av den amerikanska tidningsredaktören Caskie Stinnett: "En diplomat är en person som kan be dig att dra åt helvete på ett sätt som gör att du faktiskt ser fram emot resan." Ahmed reflekterar i *On being included* över konsten att välja rätt ord, på ett sätt som får mig att tänka på det här citatet:

Because diversity work can mean working against an institutional defense system, diversity work often involves becoming self-conscious about words to find ones that can “get through”. Words become tools or means of doing something. To work *with* words is to work *through* their associations: words can be more and less affective depending on their associations.⁸³

Ahmeds informanter beskriver att de för att ”bli inbjudna till bordet” behöver välja ett språk som inte är problematiskt eller som pekar ut problem och som dessutom harmonierar med de trender som finns inom institutionen och i dess omvärld. En våg av skam sköljer genom mig. Var det inte mycket naivt att tro att jag skulle kunna definiera *härskarteknik* på ett sätt som gjorde det möjligt att använda i en reflektionsprocess, av både studenter och lärare, i projektets sammanhang? Var det inte ett mycket otrendigt begrepp, daterat och hemmahörande i en aktivistisk kontext? Just nu tror jag att jag skulle välja bort just detta begrepp i de flesta lägen i ett förändringsarbete inifrån en organisation. Just nu skulle jag kunna generalisera och säga att den som använder det begreppet sällan blir inbjuden till festen. Jag har sedan den här händelsen lärt mig mer om konsten att framföra ”dåliga nyheter”, så som att förändring krävs, på ”diplomatiska” – det vill säga jag har blivit lite skickligare på att anpassa mina ord efter vad jag bedömer att organisationen, och enskilda personer i den, har möjlighet att höra och svara på.

Ahmed beskriver denna typ av språklig diplomati som något en mothegemonisk arbetare behöver kunna – hon menar att det gäller att kunna skapa illusionen av att arbeta *för* och *med* en institution för att möjliggöra ett effektivt arbete *emot* institutionens normer och värderingar.⁸⁴ Men måste denna typ av diplomatisk praktik ta formen av manipulation? Ja förmodligen måste den det ibland, men det måste väl finnas andra alternativ? Jag provar att vända mig till Kumashiro igen och att försöka formulera en alternativ position, som själasörjare.

⁸³ Ahmed 2012, s. 60.

⁸⁴ Ahmed 2012, s. 65.

Känsloarbetaren som själasörjare

Om ett systemförändrande jämlikhetsprojekt innebär att starka känslor kommer till uttryck, så ligger det nära till hands att diplomati behövs för att kyla ned känslorna. Men diplomatin är inte tillräcklig för att möta människors kriser. Kumashiro beskriver hur anti-oppressive education (normkritisk utbildning) inte kan bedrivas utan att adressera det motstånd som uppträder såväl inom deltagarna som i samhället i stort. Han konstaterar, på sitt diplomatiska språk, att ”we do not often desire learning about our own complicity with oppression, and when we do learn such things, the process is rarely easy and cannot always be done rationally” och går vidare till att beskriva de känslor som kan uppstå under processernas gång som ”discomforting” och en form av kris som han kallar för ”a paradoxical condition of learning and unlearning” där studenter/deltagare frigör sig från sätt som de upplever att de ”alltid tänkt” på och samtidigt blir fastlåsta och intellektuellt förlamade av nya insikter.⁸⁵ Sådana paradoxala och obekväma tillstånd beskriver han som nödvändiga delar av en process, men de kan leda till att studenter/deltagare gör motstånd emot att ta fortsatt del i verksamheten. Utbildare behöver skapa utrymme för de här kriserna och ge elever/studenter/deltagare möjlighet till självreflektion.

Som jämlikhetsarbetare behöver jag alltså kunna möta människor i de existentiella kriser som kan uppstå när de ser sin egen över- och underordning ur ett större perspektiv, när de inte kan stå emot tankens vind, när de möter inflytandets kraft, när de sörjer förlust av spontanitet... Människors starka känslor kan riktas emot mig, jag behöver kunna välja att möta dem, lyssna och visa empati. Jag behöver i andra lägen kunna välja bort att mötas, för att skydda mig själv. Och jag behöver kunna avgöra när jag ska göra det ena och när jag ska göra det andra. Kumashiro betonar att alla strategier är situerade och att alla sammanhang är unika. Till exempel beskriver han att ett tillvägagångssätt som kan inspirera en deltagare till reflektion och ifrågasättande av något för givet taget, samtidigt som det kan stänga en annan deltagare ute.

Not even the notion of learning through crisis, then, can be standardized and applied to all students without itself becoming an approach to teaching that presumes to know more than it knows and prescribes what it can never prescribe.⁸⁶

Jag förmådde inte att möta Bengt, Lars och Hjalmar där och då. Kanske för att jag såg det som orimligt och inte en del av min arbetsbeskrivning, inte heller en del av min

⁸⁵ Kumashiro 2002, s. 62-63.

⁸⁶ Kumashiro, s. 69-70.

utbildningsbakgrund. Jag är utbildad pedagog, dramaturg och journalist, jag är inte präst. Fast idag tänker jag att det borde jag nog bli om jag ska fortsätta med det här yrket. Jag vill inte ägna mitt yrkesliv åt att strida, jag vill förmå att möta våldsamt motstånd med dialogiska förhållningssätt och metoder. Jag vill ha empati med mig själv och andra jämlikhetsarbetare för den ensamma och utsatta position vi ofta arbetar i och det våld vi möter. Men jag vill också ha empati med de som utövar våldet. Jag vill inte skapa fiendebilder. Det är därför själasörjaren gjort entré i mitt yrkesliv.

Jag har ingen gudstro men har börjat söka mig till västerländsk existensfilosofi och till buddhistisk filosofi för att kunna och orka möta såväl mig själv som andra i de smärtsamma processer som normkritiskt förändringsarbete kan innebära. Jag vet ännu ganska lite om vad det skulle kunna innebära att vara själasörjare, jag är i början av ett utforskande. Det händer då och då att branschkollegor söker upp mig för att berätta om sådant som hänt dem i yrkeslivet, det är berättelser om övergrepp och underordning. När jag tar emot deras förtroenden så tänker jag ibland på mig själv som själasörjare. Jag är kollega också med de människor de berättar om – de som haft sexuella relationer med personer de är lärare eller chefer för, de som trakasserat kollegor. Jag behöver kunna möta också dem i utbildningsprocesser jag får förtroendet att leda.

Vad är möjligt?

Hur är det möjligt att möta våld med något annat än våld? Jag hade inte diplomatens och själasörjarens fronesis där och då i min ”messy situation”. Och jag kommer aldrig att få veta om jag hade kunnat handla på något klokt sätt så att jag bidragit till att Bengt, Hjalmar och Lars (och även den frånvarande mästaren X) funnit det möjligt att ställa sig under inflytande, att omfamna förlust och förvirring, se sin egen delaktighet i över- och underordning, möta mig och studenterna i ett utforskande... Jag hade förmodligen behövt handla annorlunda redan långt innan vi befann oss i den situation som jag beskrivit. Men jag vill också hålla möjligheten öppen att det hade spelat mindre roll vad just jag hade gjort och sagt. Kanske hade jag inte kunnat nå dem. Kanske ville de inte bli nådda, oavsett vad.

När Kumashiro skriver om att utbilda för förändring, så skriver han om läraryrket. Lärare är ett ämbete, förvisso ett komplext arbete med lägre status än vad det haft historiskt, men det är ändå ett yrke med en maktposition i relation till de elever som deltar i hans anti-oppressive education och som han på olika vis möter och stödjer genom lärandets kriser. Och när jag

själv skriver fram ett möjligt yrkesideal så liknar jag mitt arbete vid diplomatens och sjölasörjaren/prästens – också två ämbeten, med hög samhällelig status och stora institutioner i ryggen. Att vara jämlikhetsarbetare i en organisation eller en bransch, att vara mothegemonisk arbetare, det är inget ämbete. Yrket har inte ens något etablerat namn. Dess villkor kännetecknas av att vara främling i det sammanhang som ska förändras och ofta av att vara formellt underordnad de människor vars läroprocesser man har i uppdrag att leda. Sara Ahmed och hennes medförfattare beskriver om något annat som också kännetecknar diversity workers – deras yrkeskunnande har byggts upp genom egen levd erfarenhet av underordning och av politiskt engagemang för jämlikhet. På så vis kan diversity work som aktivitet inte skiljas ut från vad the diversity worker själv förkroppsligar.⁸⁷ Det finns helt enkelt inget ämbete att ikläda sig och skydda sig bakom.

Jag kommer att tänka på en replik ur en av mina favoritfilmer: ”I used to wanna change the world. Now I just wanna leave the room with a little dignity.”⁸⁸ Det varierar vilken tilltro jag har till mina möjligheter att förändra världen som normkritisk jämlikhetsarbetare. Det varierar vilken tilltro jag har till mina möjligheter att arbeta fredligt. Just nu i mitt yrkesliv står jag inför att processleda ett nytt förändringsarbete vid en scenkonstinstitution. I det arbetet har jag som ambition att praktisera så mycket fronesis att jag, när det är dags, kan lämna organisationen med lite värdighet.⁸⁹

Sammanfattning och avslutande reflektioner

Den här essän har bestått av ett kalejdoskopiskt utforskande av det kunnande som jag och andra praktiker som sysslar med normkritiskt jämlikhetsarbete besitter och de villkor vi har för att utöva vårt arbete. Med utgångspunkt i Aristoteles kunskapsbegrepp och i dialog med

⁸⁷ Sara Ahmed et al, 2006, s. 47-48.

⁸⁸ John Cameron Mitchell (manus och regi), *Shortbus*, USA 2006. Repliken yttras av transaktivisten och artisten Justin Vivian Bond som, i rollen som sig själv, gestaltar värden/värdinnan för salongen Shortbus i Brooklyn.

⁸⁹ Den 22 maj 2016, samma dag som jag ska lämna in den här essän till Centrum för praktisk kunskap vid Södertörns högskola, publicerar Goldsmiths Feminist Students ett brev till stöd för sin lärare Sara Ahmed med anledning av att hon valt att säga upp sig. Några dagar senare, den 30 maj 2016, kommer Ahmeds egna ord på bloggen Feministkilljoys: “Colleagues and killjoys, It is with sadness that I announce that I have resigned from my post at Goldsmiths. It is not the time to give a full account of how I came to this decision. In a previous post, I described some of the work we have been doing on [sexual harassment](#) within universities. Let me just say that I have resigned in protest against the failure to address the problem of sexual harassment. I have resigned because the costs of doing this work have been too high. /.../ Resignation is a feminist issue. /.../ Sometimes we have to leave a situation because we are feminists. Wherever I am, I will be a feminist. I will be doing feminism. I will be living a feminist life. I will be chipping away at the walls. In solidarity, Sara”. Jag har aldrig träffat Sara Ahmed personligen. Men eftersom jag umgåtts intensivt med hennes texter blir jag berörd av att hon, som jag tolkar det, väljer att lämna ett sammanhang där motståndet är starkt för att kunna behålla sin integritet och värdighet. Jag blir också berörd av hennes ord om att lämna, att det kan betraktas som en feministisk akt. Ett nytt spår öppnas för mig: hade jag handlat med fronesis om jag istället för att strida hade lämnat det projekt som jag skriver om, redan innan min dilemmasituation ägde rum? Det är ett spår som jag inte kan följa upp här och nu i denna text. Denna fotnot är tillagd efter att essän ventilerats och examinerats.

framför allt Sara Ahmed och Kevin Kumashiro, men även en mängd andra tänkare och praktiker, så har följande bilder framträtt:

Jag har satt normkritik i ett sammanhang och beskrivit olika kunskapsformer. Normkritisk pedagogik kan förstås som ett upplysningsprojekt med på förhand uppställda mål, det är den mest etablerade förståelsen och här blir kunskapsformen techne bärande. Normkritisk pedagogik kan även förstås som en pågående process där deltagare tillsammans utforskar de relationer och sammanhang de ingår i, utan att någon har anspråk på att veta hur jämlikhet kan gestalta sig. Här betonas kunskapsformen fronesis.

Jag har beskrivit begreppsverkstad som praktik och att gemensamma begrepp kan fungera både frigörande och inlåsande. Och jag har beskrivit att den normkritiska process där deltagare, med hjälp av vissa begrepp, tänker och reflekterar kritiskt kan bli en överväldigande upplevelse som i sig genererar motstånd – ett motstånd mot tänkande och förvandling.

Jag har beskrivit den normkritiska jämlikhetsarbetaren som en mothegemonisk arbetare vars praktiker utmanar maktordningar i en organisation och som därför arbetar i en utsatt position. Jag har frågat mig vad för klokhet som krävs för att hantera starka känslor och våld.

I essäns fjärde och sista bild har jag skissat på ett möjligt yrkesideal där jag prövar diplomaten och själasörjaren som möjliga analogier för att förstå något om vilken fronesis som krävs av den normkritiska jämlikhetsarbetaren som vill förändring med fredliga förhållningssätt. Den bilden avslutas med en öppen fråga om vad som egentligen är möjligt att göra fredligt i detta mångtydiga yrke.

Ett tema som jag återkommit till i texten är reflektioner över mitt eget skrivande och tänkande, över den process som kommit att innebära att jag ställt mig under inflytande och förvandlat mig själv. Jag har arbetat, till och från, med denna text under flera års tid.⁹⁰

Avslutningsvis prövar jag ett möjligt sätt att beskriva mina rörelser och förvandlingar under denna tid: när jag inledde skrivprocessen så var min yrkespraktik förankrad i Kumashiros tredje perspektiv ”Utbildning som är kritisk till privilegiering och andrefiering” och därifrån

⁹⁰ Den magisterutbildning vid Centrum för praktisk kunskap som skulle ha tagit två år på halvtid har jag ägnat mer än dubbla tiden. Den första versionen av denna essä påbörjade jag hösten 2011.

gjorde jag besök i det fjärde ”Utbildning som vill förändra studenter och samhälle”. Nu är förhållandet det omvända. Jag ser mig som förankrad i det fjärde perspektivet som utgår från en poststrukturalistisk förståelse av normer, makt och motstånd och ett yrkeskunnande byggt på fronesis. Därifrån gör jag besök i det tredje perspektivets upplysningsprojekt med dess olika metoder för att nå på förhand uppställda mål. Det är ett perspektiv som jag under en period provade att förkasta, men som jag nu ser det värdet av.

Epilog

Det är inte möjligt med någon mental stamspolning. Det finns ingen ”rörmokare” jag kan kalla på i min reflektionsprocess. Det som återstår för mig, liksom för oss alla antar jag, är dessa paradoxala och smärtsamma förvandlingsprocesser där vi klafsar runt i tankarna, känslorna och handlingarna utan systematik och utan tillgång till någon överordnad strategi som ska lösa det hela. Jag tar en av mina många prokrastinerings-pauser och chattar med en vän och kollega ur mitt nätverk.

Jag: "Därtill låter sig människan om natten, livet igenom, vilseledas i drömmen, utan att hennes moraliska känsla någonsin har försökt hindra detta; medan det lär finnas människor som genom en stark vilja har slutat snarka".⁹¹ Jag umgås med Nietzsche och funderar på vad det betyder att jag drömmer att jag är en briljant mordutredare involverad i ett komplicerat fall, när jag inser att det är jag själv som är mördaren men att jag inte har någon aning om mitt eget motiv. Du vet, jag skriver ju på den här förbannade essän om mitt arbete som normkritisk pedagog och jämlikhetsarbetare. Jag tror drömmen har saker att säga om min yrkespraktik?

Helena: Det är ju helt uppenbart. Sådär: du är ju en briljant utredare av hur livet skadas och kvävs av strukturer som vi alla ingår i. Du upptäcker att du, din bästa vilja till trots, inte kan ställa dig helt utanför dessa strukturer: du är också, liksom vi alla, ständigt förövre! Så den säger något om ambivalensen i din position som normkritisk pedagog. Och att du inte förstår ditt motiv: vi kan ju inte se oss själva utifrån, vi ser inte på vilket sätt de nya strukturer/ickestrukturer vi idag är med och skapar också är begränsande på nya vis. Det kan vi bara förstå i efterhand, när det är möjligt för oss att betrakta på avstånd. Vad sägs?

Jag: Det är en lika självklar som lysande analys, tack! Jag lägger in den i essän med referens till dig.

⁹¹ Nietzsche s. 504.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

- Ahmed, Sara, *The Promise of Happiness*, Durham & London: Duke University Press, 2010.
- Ahmed, Sara, *On Being Included: Racism and Diversity in Institutional Life*, Durham & London: Duke University Press, 2012.
- Arendt, Hannah, ”Tänkande och moraliska överväganden”, i *Tanke, känsla, identitet*, red. Ulla M Holm, et al, Göteborg: Anamma, 1997.
- Aristoteles, *Den nichomakiska etiken*, Göteborg: Daidalos 1993.
- Aristoteles, *Om Diktkonsten*, Göteborg: Anamma Böcker, 1994.
- Bromseth, Janne, *Från homo till HBTQ. Förändringsstrategier i en brytningstid*, Stockholm: Allmänna Arvsfonden, 2012.
- Edemo, Gunilla ”Att bota en fördom eller undersöka en föreställning – om systembevarande och systemförändrande demokratiarbete”, ur Bromseth & Darj (red.), *Normkritisk pedagogik. Makt, lärande och strategier för förändring* Uppsala: Skrifter från Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010.
- Cavalcante Schuback, Marcia, ”Lovtal till intet”, ur *Lovtal till intet*. Göteborg: Daidalos, 2006.
- Fjelkestam, Kristina (red.), *Reflektionens gestalt*, Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009.
- Gustavsson, Bernt, *Kunskapsfilosofi: tre kunskapsformer i historisk belysning*, Stockholm: W&W, 2000.
- Gustavsson Wahlund, Helena, ”Mediedrev, småbarnsår och mänskliga rättigheter” ur *Diplomat idag. Röster om en ny verklighet*, red. Gustavsson Wahlund & Lennung Malmqvist, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2014.
- Hammarén, Maria, *Skriva – en metod för reflektion*, Stockholm: Dialoger, 1995.
- Hellquist, Hanna, ”Om drömmar och bistånd i diplomatins byråkrati” ur *Diplomat idag. Röster om en ny verklighet* (red. Gustavsson Wahlund & Lennung Malmqvist), Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2014.
- Josefson, Ingela, *Läkarens yrkeskunskande*, Lund: Studentlitteratur, 1998.
- Kumashiro, Kevin, *Troubling Education – Queer Activism and Antioppressive Pedagogy*, New York: RoutledgeFalmer, 2002.
- Langman, Elisabeth & Månsson, Niclas, ”Att vända blicken mot sig själv. En problematisering av den normkritiska pedagogiken”, *Pedagogisk forskning*, årgång 21, nr 1-2 2016.
- Lund, Anna, ”Men det är klart att det finns skit” ur *Att gestalta kön: berättelser om scenkonst, makt och medvetna val* (red. Edemo & Engvoll) Stockholm: Teaterhögskolan, 2009.
- Mark, Eva, *Jämställdhetsarbetets teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur, 2007.
- Mazzarella, Merete, ”Att leva essäistiskt”, *Våga veta! Om bildningens möjligheter i massutbildningens tidevarv*, red. Anders Burman, Huddinge: Södertörn studies in Higher Education, 2011.
- Nilsson, Christian, ”Fronesis och den mänskliga tillvaron” ur *Vad är praktisk kunskap?*, red. Bornemark & Svenaeus, Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009.
- Nietzsche, Friedrich, ”Om sanning och lögn i utomnormalisk mening”, ur *Samlade skrifter 2*, Stockholm/Stehag: Symposion, 2005.

Skolverket, *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, Rapport 326, Stockholm: Skolverket, 2009.

SOU 2006:42 *Plats på scen. Betänkande av Kommittén för jämställdhet inom scenkonstområdet*.

Strömquist, Johanna, "Twiplomati" ur *Diplomat idag. Röster om en ny verklighet*, red. Gustavsson Wahlund & Lennung Malmqvist, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2014.

Svenaesus, Fredrik, "Känslornas kunskap: exemplet emotionell intelligens", ur *Vad är praktisk kunskap?*, red. Bornemark & Svenaesus, Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009.

Wahl, Anna, et al, *Motstånd och fantasi – historien om F*, Lund: Studentlitteratur, 2008.

Waldemarson, Ylva, "En erfarenhet rikare?" ur *Vad är praktisk kunskap?*, red. Bornemark & Svenaesus, Huddinge: Södertörn Studies in Practical Knowledge, 2009.

Webbsidor

Ahmed, Hunter, Kilic, Swan, Turner & Lewis, *Race, Diversity and Leadership in the Learning and Skills Sector*, opublicerad rapport, 2006, tillgänglig 2016-05-22:

https://www.researchgate.net/profile/Elaine_Swan/publication/242469110_Race_Diversity_and_Leadership_in_the_Learning_and_Skills_Sector/links/53ee056e0cf23733e80b22c4.pdf

Ahmed, Sara "About", tillgänglig 2016-05-22: <https://feministkilljoys.com/about/>

Ahmed, Sara, "Resignation", tillgänglig 2016-05-30: <https://feministkilljoys.com/2016/05/30/resignation/>

Goldsmiths Feminist Students, "A letter for Sara Ahmed", tillgänglig 2016-05-22:

<https://goldsmithsfeministstudents.wordpress.com/2016/05/22/a-letter-for-sara-ahmed/>

Film

Cameron Mitchell, John (manus och regi), *Shortbus*, USA, 2006.